

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

Філологічний факультет
Кафедра української літератури

**МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ПОВІСТІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
«ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» У ЗЗСО**

Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала: здобувачка II курсу 201 групи
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Українська мова та
література»
спеціальності 014 «Середня освіта
Адажій Зоя Іванівна

Керівник: завідувач кафедри
української літератури, доц.,
к.ф.н. доц. Мальцев В.С.

Рецензенти: к.ф.н., асистент кафедри української
літератури Меленчук О.В.,
директор Вижницького ліцею
"Перша українська гімназія на Буковині"
Вижницької міської ради,
вчитель української мови та літератури
Тетяна Терновчук

До захисту допущено,
протокол засідання кафедри

№ _____ від _____ 2025 р.

Зав. кафедри _____ Валентин МАЛЬЦЕВ

Чернівці, 2025

АНОТАЦІЯ

Адажій З. Методика вивчення повісті М.Коцюбинського «Тіні забутих предків» у ЗЗСО.

В роботі досліджено методику вивчення повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» в умовах реформування української середньої освіти. Зокрема, проаналізовано чинні модельні програми, в них відзначено обсяги, передбачені на вивчення біографії та творчості М. Коцьбинського в 5 – 9 класах. Запропоноване філологічне осмислення повісті – в межах, необхідних для змістового наповнення уроків на відповідні теми. Окреслено широкий спектр форм і методів для вивчення повісті в 10 класі. Зокрема, запропоновано до використання рольову гру-дослідження, метод візуалізацію «карта світів», вправу на роботу з текстом «детектор міфів», інтерактивний сторітелінг «інстаграм мольфара», дискусійну гойдалку «суд над Чугайстром» та багато інших.

Ключові слова: Михайло Коцюбинський, освітній процес, вивчення літератури, літературознавчий аналіз, інтерактивні технології.

ABSTRACT

Adazhii Z. Methods of studying M. Kotsyubinsky's novel Shadows of Forgotten Ancestors in secondary schools.

This paper examines the methodology for teaching the novel in the context of Ukrainian secondary education reform. It analyses the current model programmes in detail, noting the scope allocated to studying M. Kotsyubinsky's biography and works in years 5–9. The proposed philological interpretation of the novel remains within the scope required for lessons on relevant topics. It outlines a wide range of forms and methods for studying the novel in Year 10. These include the use of role-playing games, the 'map of worlds' visualisation method, the 'myth detector' text exercise, interactive storytelling, the 'Instagram of the molfar', the 'trial of Chugayster' discussion swing and many more.

Keywords: Mykhailo Kotsyubynskyi, educational process, literary study, literary analysis, interactive technologies.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Зоя Адажій

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. Життя й творчість Михайла Коцюбинського в програмах і підручниках сучасної української школи: методичний підхід	9
1.1. «Казка» «Хо» в програмах для 5 класу	9
1.2. Вивчення оповідань «Харитя» та «Ялинка» у 5 класі	13
1.3. Вивчення життя й творчості М. Коцюбинського в 7-9 класах ЗЗСО	20
РОЗДІЛ 2. Повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» в програмах ЗЗСО: філологічне осмислення та методика вивчення	34
2.1. Історія написання повісті	34
2.2. Сюжет і композиція	37
2.3. Сильові особливості	42
РОЗДІЛ 3. Методи та прийоми вивчення повісті Михайла Коцюбинського „Тіні забутих предків” в закладах загальної середньої освіти	50
3.1. Повість «Тіні забутих предків» у чинних програмах та підручниках з української літератури	50
3.2. Краса рідної землі, гармонія людини й природи	52
3.3. Поєднання фантастичного та реального	53
3.4. Система образів твору. Образи-символи як засоби індивідуалізації героїв	57
3.5. Ідея незнищенності духовного начала в житті	60
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	66

ВСТУП

Михайло Коцюбинський — видатний класик української літератури кінця XIX – початку XX століття, який кардинально оновив вітчизняну прозу. Він увійшов в історію культури як неперевершений майстер психологічного імпресіонізму, що змістив фокус уваги із зовнішніх подій на внутрішні переживання героїв. Сучасники й нащадки справедливо називають його Сонцепоклонником за життєствердну силу творів та особливу любов до світла й природи. Письменник рішуче вивів українську літературу з рамок побутового реалізму та етнографізму на широкий європейський модерністський рівень.

У творчості Коцюбинський віртуозно поєднував глибокий аналіз людської психіки з витонченим малюванням словом, перетворюючи текст на живописне полотно. Його повість «Тіні забутих предків» стала справжнім шедевром, що відкрив світові унікальний міфопоетичний всесвіт українських Карпат. Автор збагатив літературну мову новою образністю, кольористикою та ритмікою, зробивши її більш гнучкою та емоційно насиченою. Творча спадщина Михайла Коцюбинського залишається еталоном естетичної довершеності та високого гуманізму, назавжди змінивши вектор розвитку українського слова.

Його творчість вивчають і в закладах загальної і середньої освіти – як у середніх, так і в старших класах. Зокрема, повість «Тіні забутих предків» чинні програми пропонують до вивчення в 10 класі (як рівня стандарту, так і профільного рівня). А от обсяг вивчення творчості, як і перелік його творів, у модельних програмах для 5-9 класу суттєво відрізняються. Автори частини програм пропонують ознайомитися з його ранніми творами ще в п'ятому класі. У наступних подальшому автори модельних програм пропонують повернутися до вивчення життєвого й творчого шляху М. Коцюбинського у восьмому або дев'ятому класах, чи й взагалі обходять його постать. Це ставить вчителя 10 класу перед певною проблемою, адже класи, які навчалися за одними

модельними програмами, мають доволі ґрунтовні знання про його творчість і біографію, тоді я інші лише ознайомились із ранніми творами в 5 класі.

Сучасна українська школа зорієнтована на формування компетентнісно розвиненої особистості, здатної до критичного мислення, та творчого самовираження. У цьому контексті вивчення художньої спадщини Михайла Коцюбинського посідає важливе місце, адже його повість «Тіні забутих предків» є одним із найяскравіших зразків модерністської прози та художнього осмислення української ментальності.

Чинні програми та сучасні тенденції методики літературної освіти висувають нові вимоги до викладання української літератури. Тому традиційні методи опрацювання повісті й наявні методичні розробки уже не повною мірою відповідають потребам сьогоденного здобувача освіти.

Актуальність теми зумовлена також потребою у створенні дидактичних рішень, що враховують:

- оновлений зміст шкільної літературної освіти;
- необхідність розвитку культурної та громадянської ідентичності засобами художнього тексту;
- виклики цифрової доби, зокрема потребу навчати учнів осмислено інтерпретувати твір і медійні продукти, пов'язані з його рецепцією;
- потенціал «Тіней забутих предків» для глибокої роботи з символами, міфологією, фольклорними елементами й проблемами духовного вибору та сенсу життя.

Отже, розроблення ефективної та методично обґрунтованої системи вивчення повісті Михайла Коцюбинського в 10 класі є актуальним завданням сучасної методики української літератури. Воно спрямоване на підвищення якості літературної освіти, розвиток читацької компетентності школярів та ціннісного ставлення до національної культурної спадщини.

Мета роботи – розробити методику вивчення повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» у 10 класі закладів загальної середньої освіти відповідно до вимог сучасної літературної освіти.

Реалізація мети передбачає досягнення таких **завдань**:

- проаналізувати науково-методичну та літературознавчу джерельну базу з проблеми вивчення художнього твору в школі та місця повісті «Тіні забутих предків» у шкільному курсі української літератури.
- дослідити сучасні модельні програми, навчальні посібники й підручники для 10 класу з метою визначення вимог до вивчення творів Михайла Коцюбинського;
- розкрити художні особливості повісті, її ідейно-естетичний потенціал, культурологічні та виховні можливості;
- розробити ефективні прийоми та методи для вивчення твору в 10 класі з урахуванням компетентнісного, діяльнісного та особистісно орієнтованого підходів;
- підібрати дидактичні матеріали, завдання, інтерактивні технології та для ефективної роботи з текстом повісті;
- цзагальнити результати дослідження та сформулювати висновки щодо оптимальних шляхів вивчення повісті у старшій школі.

Об’єкт дослідження – процес навчання української літератури в закладах загальної середньої освіти.

Предмет дослідження – методика вивчення повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» у 10 класі, зокрема система методів, прийомів, форм і засобів роботи з художнім текстом.

Наукова новизна. В роботі вперше проаналізовано методику викладання повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» в ЗЗСО в умовах реформування системи середньої освіти в Україні.

Теоретичне та практичне значення. Робота може стати зручним матеріалом у підготовці й проведенні уроків у 10 класі на тему: «Михайло Коцюбинський. „Тіні забутих предків”», вивчення інших творів у системі Нової української школи, а також для продовження наукових досліджень у цьому напрямку.

Структура та зміст роботи. Робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків та списку використаної літератури. Обсяг роботи – 69 с., обсяг без списку використаної літератури – 63 с.

РОЗДІЛ 1.
Життя й творчість Михайла Коцюбинського
в програмах і підручниках сучасної української школи:
методичний підхід

Сьогодні життєво-творчий шлях Михайла Коцюбинського вивчають на кількох етапах шкільної освіти. Це дозволяє учням поступово заглиблюватися в його стиль: від простих дитячих оповідань до складної психологічної прози та імпресіонізму.

Раніше учням вперше пропонували звернутися до творчості письменника ще в початковій (4 клас) та в 5-6 класах середньої школи (адаптаційний цикл). На цьому етапі учні знайомились із Михайлом Коцюбинським як автором оповідань про дітей і природу. Зокрема на Літературному читанні в 4 класі вивчали оповідання «Харитя». Це перший твір, який приніс авторові визнання, і він доступний для сприйняття дітьми цього віку.

1.1. «Казка» «Хо» в програмах для 5 класу.

Нині чинні програми з української літератури для Нової української школи розпочинають знайомство з творчістю Михайла Коцюбинського у п'ятому класі. Зокрема, модельна навчальна програма 2021 року «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної і середньої освіти (автори – В. Архєпова, С. Січкара, С. Шило в темі 2 «Велике диво казки» серед варіативних творів пропонують й казку Михайла Коцюбинського «Хо». Так, у другій частині теми «Літературна казка» учні розкривають теоретичне поняття літературної казки, її жанрові ознаки, а також зв'язок із казкою народною. Обов'язковим твором для вивчення тут є казка «Фарбований лис» Івана Франка, до варіативної ж частини казки «Осел і Лев», «Королик і Ведмідь», «Заєць і Ведмідь», «Ворона і Гадюка», «Три міхи хитрощів» того ж таки Івана Франка, «Хо» Михайла Коцюбинського, «Панна квітів», «Золотий стіл», «Чотири сестри», «Місто без квітів» Валерія Шевчука, «Київські казки», збірка

казок «Тисяча парасольок» Зірки Мензатюк та цикл казок «Моя Україна» Сашка Лірника (на вибір учителя).

Модельної програмою передбачено очікувані результати навчання: учень „читає літературні казки у різний спосіб відповідно до мети читання; знаходить у казках відому й нову інформацію; визначає спільні та різні елементи змісту і форми подібних за певними структурними ознаками текстів; використовує заголовок для оптимізації роботи з текстом; переказує зміст казки відповідно до завдання; відповідає на запитання за змістом казок; формулює тему та основну думку казки; характеризує емоційний стан літературних персонажів, їх поведінку та вчинки, виявляючи толерантність; формулює висновки відповідно до поставленого завдання на основі аналізу казки” [4].

Автори програми пропонують такі види діяльності учнів: «Візитівка письменника», «Кубування», «Мудрі сови», робота в групах «Спільний пошук», «Діаграма Венна», гра «Загадкова скринька», робота в парах «Досліджуємо казку», гра «Темна конячка», вправи з ключами.

На наш погляд, „візитівка письменника” – найбільш раціональний спосіб ознайомити учнів (особливо, середніх класів) із постаттю того чи того літератора при першому підступі до вивчення його творів. Пропонуємо орієнтовний зміст і вигляд такої візитівки М. Коцюбинського (мал. 1):

Літературна візитівка: Знайомтеся, Михайло Коцюбинський!

Ім'я та Прізвище: Михайло Михайлович Коцюбинський

Роки життя: 1864 – 1913 (жив у часи, коли ще не було смартфонів, але були чудові книги!)

Місце народження: м. Вінниця (Поділля – край, багатий на красиву природу).

★ **Головний секрет (Прізвисько)** ☀️

В літературі його називають **Сонцеклонник**. Чому? Бо він понад усе любив сонце, світло і тепло. У його творах завжди багато яскравих кольорів, ніби вони написані не словами, а намальовані фарбами.

5 цікавих фактів про письменника

- Містер Елегантність:** Михайло Коцюбинський завжди був дуже охайним, модно одягався і носив квітку в петлиці піджака. Він вважав, що людина має бути красивою в усьому.
- Людина-квітка:** Він обожнював квіти! Знав усі їхні назви (навіть латиною!), сам їх вирощував і міг годинами милуватися ними. Казали, що він розумів мову рослин.
- Мандрівник:** Він дуже любив подорожувати. Його улюбленими місцями були високі Карпати (де живуть гуцули) та сонячний італійський острів Капрі серед моря.
- Великий сім'янин:** У нього була велика та дружня родина – дружина та четверо дітей. Він був дуже добрим та турботливим татом.
- Письменник-художник:** Його стиль називають складним словом «імпресіонізм» (від слова «враження»). Це означає, що він умів схопити мить і передати її так, що читач ніби бачить кіно, відчуває запахи та чує звуки природи.

Його суперсила в літературі

Вміння описувати природу так, що вона оживає. У його оповіданнях дерева можуть сумувати, вітер – сердитися, а сонце – сміятися.

Що ми можемо прочитати у 5 класі?

Оповідання «Ялинка». Це напружена та трохи страшна зимова історія про хлопчика Василька, який пішов до лісу за ялинкою на Різдво, але потрапив у снігову пастку. На що звернути увагу: Як Коцюбинський описує зимовий ліс – він одночасно і красивий, і небезпечний.

Завдання для юних дослідників

Коли будете читати твори Коцюбинського, уявіть, що ви не читачі, а художники. Які кольори ви б використали, щоб намалювати те, що він описав словами?

Рациональною під час вивчення в п'ятому класі НУШ казки М. Коцюбинського «Хо» може бути також **стратегія критичного мислення «кубування»**. При підготовці до її використання можна написати на гранях картонного кубу назви операцій: Опиши, Порівняй, Асоціюй, Проаналізуй, Застосуй, Аргументуй.

Формат роботи: Робота в малих групах (по 4-5 учнів). Кожна група може опрацьовувати всі 6 граней по черзі, або (для економії часу) кожна група отримує одну грань куба для глибокого опрацювання («експертна група»).

Орієнтовна схема реалізації методу «Кубування» під час вивчення казки М. Коцюбинського „Хо”.

Грань 1: Опиши.

Завдання: Уважно розгляньте образ Хо, спираючись на текст.

Запитання для учнів:

Як виглядає Хо? Знайдіть цитати в тексті (колір, розмір, одяг, вік). Які звуки він видає? (*зітхає, кашляє*). Де він живе і в яку пору року відбуваються події?

Очікувана відповідь (приклад): Хо — це старий дідусь, білий, як сніг/молоко. Він пухкий, схожий на куш. Очі великі та лякливі. Живе в лісі взимку.

Грань 2: Порівняй.

Завдання: Знайдіть спільне та відмінне.

Запитання для учнів: На що схожий Хо? (На куш, на купу снігу, на хмаринку). Порівняйте Хо на початку казки та в кінці. Як він змінився? Чим Хо відрізняється від звичайних лісових звірів?

Очікувана відповідь (приклад): Спочатку Хо здається велетнем, страшним володарем лісу. В кінці, коли його не бояться, він стає маленьким і смішним. Він схожий на сніговий замет.

Грань 3: Встанови асоціації.

Завдання: Про що змушує думати цей образ? (Робота з емоційним інтелектом).

Запитання для учнів: Яке почуття втілює в собі Хо? (Страх, тривога). Які асоціації у вас виникають зі словом "Страх"? (Темрява, тремтіння, холод, невідомість). З якими кольорами у вас асоціюється цей персонаж?

Очікувана відповідь (приклад): Хо — це страх. Асоціації: ніч, ліс, самотність, холод, "мурашки" по шкірі. Колір — білий (холодний) або сірий.

Грань 4: Проаналізуй.

Завдання: Розгляньте структуру та причини. З чого це зроблено?

Запитання для учнів:

Чому Хо існує? Чим він "харчується"? (Він існує, доки його бояться. Він живиться людським переляком). Чому Хо боїться ранку та сонця? Як автор показує, що страх часто є ілюзією (вигадкою)?

Очікувана відповідь (приклад): Хо складається з людської уяви та забобонів. Коли люди (як дівчинка) сміливі й веселі, Хо зникає або стає безсилим. Аналіз показує, що "у страху очі великі".

Грань 5: Застосуй.

Завдання: Як це знадобиться в житті? (Ключова компетентність НУШ).

Запитання для учнів: Як досвід героїв казки може допомогти нам у реальному житті? Уявіть, що ви зустріли свого "Хо" (наприклад, страх перед контрольною, темною кімнатою чи виступом). Що треба зробити, щоб він зменшився?

Очікувана відповідь (приклад): Треба не піддаватися паніці. Якщо посміятися над своїм страхом або увімкнути світло (знання), страх зникне. Ми можемо використовувати цю казку як інструкцію боротьби з фобіями.

Грань 6: Вислови ставлення / Аргументуй.

Завдання: Займіть позицію «за» або «проти».

Запитання для учнів: Хо — це негативний чи позитивний персонаж? (Дікусійне питання). Чи потрібен людині страх? Аргументуйте свою думку. (Страх рятує від небезпеки чи лише заважає жити?).

Очікувана відповідь (приклад):

Думка А: Хо — шкідливий, бо він лякає людей і заважає їм.

Думка Б: Хо — не злий, він просто самотній і є частиною природи.

Висновок: Страх корисний, коли попереджає про реальну небезпеку, але шкідливий, коли він вигаданий (як Хо).

В такій роботі можна також застосувати візуалізацію – під час відповідей можна складати на дошці «портрет Страху» або малювати схему «Як перемогти «Хо». На етапі "Асоціуй" та "Застосуй" варто дозволити дітям ділитися власними страхами лише за бажанням. Це формує довіру (безпечний простір).

1.2. Вивчення оповідань «Харитя» та «Ялинка» у 5 класі

Автори цієї ж програми, вже в темі четвертій «Книжка вчить, як у світі жити» третього розділу «Від казки до книги буття», також в варіативній частині пропонують два твори Михайла Коцюбинського: «Харитя» та «Ялинка» (останній твір включили також розробники іншої програми Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А [52], але до блоку позакласного читання, тема: «Різдвяні дива»). Обов'язковими для прочитання при цьому є твори «Лось»

Євгена Гуцала, «Федько-халамидник» Володимира Винниченка та «Дивак» Григора Тютюнника). У темі передбачено вивчення сюжету й композиції прозових творів, а також понять «головний герой» та «другорядні герої».

Серед очікуваних результатів навчання передбачено такі: учень «читає тексти різних функціональних стилів і мовленнєвих жанрів у різний спосіб відповідно до мети читання; розрізняє зміст оповідань та повістей у контексті авторського задуму; формулює тему та основну думку твору; розкриває актуальність літературних творів у контексті викликів сучасності та власних життєвих потреб; фіксує потрібні елементи тексту, оптимізуючи написане за допомогою окремих графічних позначок; представляє текстову інформацію з одного джерела, використовуючи різні способи і засоби візуалізації змісту; вирізняє спільні та різні риси між власним мовленням та мовленням інших осіб, урізноманітнює власне мовлення завдяки читанню літературних творів, роботі із словниками та довідковими джерелами» [4].

Обидва оповідання мають простий лінійний сюжет, а тому є вдалим матеріалом для першого ознайомлення учнів із сюжетно-композиційними елементами. Для візуалізації корисно підготувати схему «Сюжетна гора», розмістивши на ній елементи класичного сюжету: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку. Наступний крок – заповнити ці позиції конкретною інформацією про оповідання:

1. Експозиція (Початок)

- **Час та місце:** Літній день у селі, бідна селянська хата.
- **Персонажі:** 8-річна дівчинка Харитя та її хвора матір.
- **Обставини:** Мати лежить хвора вже тиждень, у хаті панують злидні. Харитя намагається господарювати (варить їсти, хоча їй це важко вдається — «куліш втік»).

2. Зав'язка (Початок конфлікту)

- **Подія:** Мати бідкається, що жито в полі вже осипається, а жати нікому. Грошей на наймитів немає.

- **Рішення:** Харитя, відчуваючи відповідальність і жаль до матері, вирішує потайки піти в поле і спробувати нажати жита сама.

3. Розвиток дії (Наростання напруги)

- **Подорож:** Харитя бере серп і йде через усе село в поле.
- **Контраст:** Опис розкішної природи (золоте поле, блакитне небо, спів пташок) протиставляється маленькій фігурці стурбованої дитини.
- **Спроба праці:** Дівчинка приходить на свою ниву. Вона бачить, що жито дуже високе (вище за неї) і важке.
- **Боротьба:** Харитя пробує жати. Серп важкий, стебла жорсткі. Вона втомлюється, піт заливає очі, але вона вперто продовжує роботу.

4. Кульмінація (Найвищий момент напруги)

- **Невдача:** Харитя розуміє, що вона занадто мала для такої тяжкої праці. Вона не може впоратися з величезним полем.
- **Відчай:** Дівчинка падає у жито і гірко плаче від безсилля та страху.
- **Зустріч:** Несподівано з'являється молодий пан (панич), який їхав повз поле. Харитя лякається, але він звертається до неї лагідно.

5. Розв'язка (Кінцівка)

- **Допомога:** Панич, дізнавшись про хворобу матері та наміри дівчинки, обіцяє прислати женців, щоб зібрати врожай.
- **Повернення:** Харитя щаслива біжить додому, щоб розказати матері радісну новину. Вона відчуває полегшення («ніжки не болять, і їсти не хочеться»).

Якщо ж учні вже ознайомлені з виглядом загальної сюжетної схеми на прикладі творів, обов'язкових для прочитання, то варто дати завдання самостійного заповнення такої таблиці:

Елемент сюжету	Що робить Харитя?	Що вона відчуває? (Емоції)
Експозиція	Варить обід, доглядає маму	Турбота, страх за маму, невпевненість
Зав'язка	Чує про осипання жита, бере серп	Рішучість, дорослість, тривога

<i>Розвиток</i>	Йде полем, пробує жати.	Захоплена природою, відчуває втому й біль.
<i>Кульмінація</i>	Плаче в житті, говорить з паничем.	Відчай, безсилля → переляк → надія
<i>Розв'язка</i>	Біжить додому.	Безмежна радість, полегшення.

При вивченні твору доречно також вдатися до технології «Навчаємося спільно», запропонованої розробниками програми, передбачає, що клас працює в малих різнорідних групах над одним завданням, і успіх групи залежить від внеску кожного. Для 5 класу НУШ важливо поєднати теорію літератури (найпростіші поняття) з живою роботою над текстом.

Пропонуємо орієнтовну *картку групової роботи: «Літературні дослідники»*.

1. Розподіл ролей (1 хвилина). Перш ніж почати, оберіть, хто за що відповідає:

- **Капітан:** Стежить, щоб усі працювали, і вирішує суперечки.
- **Секретар:** Записує відповіді групи розбірливим почерком.
- **Спікер:** Презентує результати роботи класу.
- **Тайм-кіпер:** Стежить за часом.
- **Шукач:** Швидко знаходить потрібні цитати в підручнику.

БЛОК 1.

Теоретична розминка «З'єднай пазли».

Завдання: З'єднайте стрілочками літературне поняття з його правильним тлумаченням.

Поняття	Тлумачення (значення)
1. Головний герой	А. Подія, з якої все починається (момент зародження проблеми).
2. Другорядні герої	Б. Найвища точка напруги у творі, коли емоції «вибухають».
3. Зав'язка	В. Персонаж, навколо якого розгортаються всі події. Він у центрі уваги автора.
4. Кульмінація	Г. Персонажі, які допомагають розкрити характер головного героя, але з'являються рідше.

5. Розв'язка	Д. Завершення історії, вирішення проблеми.
--------------	--

(Ключ для перевірки вчителем: 1-В, 2-Г, 3-А, 4-Б, 5-Д)

БЛОК 2. Паспорт твору «Хто є хто?»

Завдання: Визначте героїв оповідання «Харитя» та запишіть їх у таблицю.

Тип героя	Хто це у творі? (Ім'я або статус)	Одна риса характеру або емоція
Головний герой	(Очікувана відповідь: Харитя)	(Доброта, співчуття, працьовитість)
Другорядний герой 1	(Очікувана відповідь: Мати)	(Безпорадність, любов до доньки)
Другорядний герой 2	(Очікувана відповідь: Панич)	(Милосердя, уважність)

БЛОК 3. Архітектори сюжету

Завдання: Розставте події оповідання у правильній послідовності (від 1 до 5), визначивши елементи сюжету.

[] **Кульмінація:** Харитя плаче серед високого жита від безсилля, з'являється панич.

[] **Експозиція:** Знайомство з хворою матір'ю та Харитею в хаті.

[] **Розв'язка:** Радісна Харитя біжить додому з новиною про допомогу.

[] **Зав'язка:** Мама каже, що жито осипається, Харитя вирішує йти жати.

[] **Розвиток дії:** Важкий шлях дівчинки в поле, краса природи, спроба жати серпом.

(Правильна послідовність: 2, 1, 5, 3, 4 — але учні мають пронумерувати їх по порядку сюжету: Експозиція-1, Зав'язка-2 і т.д.)

БЛОК 4. Творчий підсумок «Спільна думка»

Обговоріть у групі та напишіть одне речення-висновок:

Чому М. Коцюбинський зробив головним героєм саме малу дитину, а не дорослого?

(Орієнтовна відповідь: Щоб показати, як важко жилося селянам, викликати співчуття, показати силу любові дитини до матері).

Самостійне оцінювання роботи групи

Поставте «+», якщо виконали:

- [] Ми працювали дружно, не сварилися.
- [] Кожен учасник групи висловив свою думку.
- [] Ми вклалися у визначений час.
- [] Ми заповнили всі поля картки.

Візуалізація: Роздати кожній групі бланк самостійного оцінювання роботи групи (роздрукований на аркуші А4).

Диференціація: Якщо в класі є діти з особливими освітніми потребами, у Блоці 3 можна дати вже пронумеровані події, де треба лише підписати назви (Зав'язка, Кульмінація).

Перевірка: Під час презентації одна група зачитує Блок 1, інша — Блок 2, третя — Блок 3. Це заощадить час і триматиме увагу всього класу.

Як один із методів для вивчення оповідань М. Коцюбинського «Харитя» та «Ялинка» автори програми пропонують «Мальований скрайбінг» або «Малюнкові схеми». Розглянемо перший із них. Мальований скрайбінг (від англ. *scribe* — писати, робити ескізи) — це метод візуалізації інформації, при якому розповідь супроводжується одночасним створенням схематичних малюнків. Це не просто малювання під час уроку, а створення історії, яка «оживає» на очах в учнів. Головна мета — донести складний зміст через прості образи.

Основні принципи мальованого скрайбінгу:

1. **Синхронність:** Малюнок з'являється саме тоді, коли звучить відповідне слово чи ідея.
2. **Схематичність:** Не треба бути художником. Використовують прості фігури (коло, квадрат, стрілка, "чоловічок-паличка"), піктограми та смайли. Головне — сенс, а не краса.
3. **Мінімум тексту:** Записуються лише ключові слова, дати або числа. Решта — це картинки та зв'язки (стрілки).

На наш погляд, цей метод добре надається до розгляду в 5 класі оповідання «Ялинка», адже воно емоційно напружене і водночас дуже «візуальне» (зимові пейзажі, хуртовина). Скрайбінг тут допоможе учням не загубитися в описах природи та зрозуміти мотивацію головного героя Василька.

Підготовка

- *Інструменти:* Дошка, синій маркер (холод, зима, страх), червоний маркер (тепло, мрія, чоботи), зелений маркер (ялинка, надія).
- *Розміщення:* Розділити дошку умовно на три зони: Дім (Мета) → Ліс (Випробування) → Порятунк (Результат).

Сценарний план скрайбінгу

Подаємо орієнтовну таблицю: що вчитель говорить (аудіальний канал) і що малює в той самий час (візуальний канал).

Етап сюжету	Текст вчителя (Ключові тези)	Що малювати (Схематичні образи)
1. Мотивація (Зав'язка)	«Познайомтеся, це Василько. Він ще малий, але почувається господарем».	Малюємо «смайлик» хлопчика (коло, усмішка) у шапці.
	«Наближається Різдво. Але в сім'ї бідність. Василько мріє про нові чоботи, бо старі зовсім подерлися».	Малюємо контур чобіт (червоним). Поруч — перекреслений старий чобіт.
	«Батько обіцяє купити чоботи, якщо Василько відвезе панам ялинку і торгує гроші».	Малюємо стрілку від хлопчика до знака «\$» або монетки, а від монетки — до чобіт.
2. Дорога та Ліс (Розвиток дії)	«Василько запрягає коня. Він їде в ліс. Погода гарна, він милується природою».	Малюємо сани (прямокутник на дугах) і схематичного коника. Поруч — сонце.
	«Ось вона — красуня ялинка. Василько рубає її. Вона стає його надією на чоботи».	Малюємо (зеленим) гарну ялинку (три трикутники). Поруч — маленьку сокиру.
3. Хуртовина (Кульмінація)	«Але раптом погода змінюється. Починається	(Синім маркером) Малюємо хаотичні спіралі та хвилясті лінії навколо

	хуртовина. Дорогу замітає».	саней. Закреслюємо дорогу.
	«Коні зупиняються. Темрява. Холод пробирає до кісток. Василько починає замерзати».	Малюємо сніжинки з гострими кутами. Малюємо «термометр», де стовпчик падає вниз.
	«У його уяві з'являється тепла хата, піч... Це небезпечний сон».	Малюємо «хмаринку думок» над хлопчиком, всередині — вогонь або піч (червоним).
4. Порятунк (Розв'язка)	«Василько згадує про коней і про те, що мусить вижити. Він бігає, щоб зігрітися».	Малюємо фігурку, що рухається (лінії руху навколо ніг).
	«Він знаходить дорогу. Ялинка доставлена. Мрія здійснена, але якою ціною?»	Малюємо серце (життя) і поруч знову чоботи. Ставимо знак питання «?».

1.3. Вивчення життя й творчості М. Коцюбинського в 7-9 класах ЗЗСО

Ще більший різнобій у баченні вивчення творчості Михайла Коцюбинського у закладах загальної середньої освіти бачимо у модельних програмах для 7-9 класів. Скажімо, програма Н. Пастушенко й М. Чумарної взагалі не передбачає вивчення творчості Михайла Коцюбинського в цих класах. Програма О. Заболотного, О. Слоньовської та І. Ярмольської [16] передбачає вивчення повісті «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського у восьмому класі. Програма Т. Яценко, В. Пахаренка, О. Слижук та І. Тригуб передбачає вивчення новели „На камені” Коцюбинського у дев'ятому класі [52].

Друга з них передбачає вивчення коротких відомостей про митця, а також пропонує такий зміст навчального матеріалу щодо вивчення повісті «Дорогою ціною»: «Пригодницький, романтичний сюжет твору. Сюжетні колізії з несподіваними поворотами, з балансуванням на межі життя і смерті. Непереможне прагнення селян-кріпаків до вільного життя. Образи Остапа й

Соломії, їхнє кохання як увиразнення центральної сюжетної лінії повісті. Свідомий протест головних героїв проти насильства над волею людини. Романтичність, мужність і сила волі Соломії. Сюжетно-композиційні особливості твору. Час і вічність у повісті, символічні образи. Поетика назви. Пейзаж у повісті. Типові ознаки повісті» [16].

Серед видів навчальної діяльності запропоновано такі:

- «Індивідуальне, виразне, вибіркове, «ланцюжкове», коментоване, прогнозоване, повторне та інші види читання.

- Аналітичне читання фрагментів повісті.
- Формулювання уточнювальних запитань і відповідей за змістом прочитаного художнього твору.
- Переказування тексту повісті в різний спосіб (від імені персонажів).
- Визначення ідейно-тематичного змісту повісті.
- Визначення композиційних особливостей твору, сюжетних ліній.
- Складання характеристик персонажів твору з використанням цитат.
- Аналітична робота з дослідження українського соціуму ХІХ ст.
- Коментування позицій автора та персонажів.
- Пошук інформації з певного питання з використанням цифрових ресурсів.
- Диспут на тему «Воля як основна запорука людського щастя» [16].

Підручник з української літератури цих же авторів коротко оповідає про дитинство й навчання Михайла Коцюбинського, про обшук поліції в домі письменника, де було знайдено виписки з «Кобзаря» Т. Шевченка з гаслами боронити народ і Україну. Також згадано, що письменник склав іспит на звання народного вчителя, проте справа в жандармерії не давала змогу офіційно влаштуватися на педагогічну роботу. Останні біографічні відомості стосуються того, що в 1898 році він із дружиною та сином переїхав до Чернігова, де влаштувався на посаду діловода [15]. Також автори підручника

подають нотатки до твору, де вказують рік першопублікації твору, окреслюють його тему, історичне підґрунтя, пунктирно характеризують головного героя Остапа. Далі подано скорочений варіант повісті.

На наш погляд, структура підручника до дрібниць продумана й опрацьована методично. Авторам вдалося знайти дуже вдалий спосіб подання скороченого змісту твору. Зокрема, його проілюстровано кадрами з екранізації 1957 року режисера Марка Донського (роль Остапа зіграв Юрій Дєдович, Соломії – Віра Донська-Присяжнюк). У текст повісті вмотовано низку проблемних запитань, які актуалізують увагу учнів, як-от „Чому Остапові й Соломії не вдалося переправитися разом з іншими втікачами” [15], „Що відчув Остап, ступивши на чужу землю?” [15]. Текст „розривається” вставкою-інформацією з теорії літератури (зокрема, пояснено терміни *пролог* та *епілог*), мікротестуванням, що актуалізує розуміння тексту, невеличкими завданнями (напр., „Знайдіть частину твору, яку називають прологом. Розкажіть за нею, коли відбувалися події твору та які особливості цієї доби” [15]).

Більше того, для виконання окремих завдань автори підручника відразу пропонують використання тих чи тих інтерактивних технологій, як-от мікрофон (завдання: „Наведіть приклади з твору, які свідчать, що М. Коцюбинський був майстром психологічної прози, умів передавати стан душі, емоції, почуття” [15]), робота в парах (завдання: „Розподіліть між собою образи твору: Остап і Соломія. Намалюйте словесний портрет свого персонажа. За потреби доповніть роботу однокласника / однокласниці” [15]), робота в групах.

Автори програми пропонують різні види читання повісті на уроці: індивідуальне, „ланцюжкове”, коментоване, аналітичне та ін. Для останнього виду читання твору важливо обирати епізоди, які не просто розвивають сюжет, а розкривають психологію героїв, демонструють імпресіоністичний стиль автора, підкреслюють головну ідею — нестримний потяг до волі тощо.

На наш погляд, доцільно обрати 1-2 з 5-ти епізодів, читання кожного з них матиме власну мету.

Фрагмент 1. Вступ (Пролог). Образ волелюбного народу.

Локація в тексті: від початку до історії втечі Остапа.

- **Мета аналізу:** Зрозуміти історичний контекст та символіку твору.
- **На що звернути увагу:**
 - Метафора тура як символу нескореності українського духу.
 - Контраст між панською неволею та вільними степами.
 - Мотивація Остапа: чому він вирішує тікати? (Конфлікт «Людина — Система»).
- **Запитання до учнів:** Чому Коцюбинський починає не з подій, а з роздумів про історію? Що для Остапа означає «дорогою ціною» ще до початку мандрівки?

Фрагмент 2. Жертва Соломії (Обрізання коси)

Локація в тексті: Епізод, коли Соломія наздоганяє Остапа і вирішує змінити зовнішність.

- **Мета аналізу:** Розкрити характер Соломії як сильної, рішучої особистості (новий тип української жінки в літературі).
- **На що звернути увагу:**
 - Психологізм моменту: що відчуває дівчина, прощаючись із дівочою красою (косою)?
 - Деталь: як падає волосся («м'якою хвилею»), як змінюється її постать у чоловічому одязі.
 - Реакція Остапа: від подиву до жалю і вдячності.
- **Запитання до учнів:** Чи є це лише маскуванням? Чому цей вчинок можна назвати символом відмови від минулого життя заради кохання?

Фрагмент 3. Ніч у плавнях. Поєдинок із природою.

Локація в тексті: Блукання героїв у очеретах (комишах), сцена з вовком або пожежа в плавнях.

- **Мета аналізу:** Дослідити риси імпресіонізму (зорові та слухові образи) та роль пейзажу.
- **На що звернути увагу:**
 - **Звукопис:** Шурхіт очерету, плескіт води, завивання вітру, дихання вовка.
 - **Кольористика:** Гра темряви, вогню, туману. Як природа стає ворогом або байдужим спостерігачем.
 - Психологічний стан героїв: страх, напруга, галюцинації від втоми.
- **Запитання до учнів:** Як автор передає стан тривоги не через слова героїв, а через опис природи? Знайдіть слова, що передають рух і звуки.

Під час аналітичного читання цього фрагменту можна використати прийом «Кольорове маркування». Оскільки текст насичений імпресіоністичними елементами, можна запропонувати учням використовувати олівці:

- Синім підкреслювати **звукові** образи (шурхіт, виття, плюскіт);
- Жовтим/Червоним — **зорові** образи та кольори (блиск, пільма, вогонь).

Це допоможе восьмикласникам наочно побачити, як майстерно Коцюбинський «малює» словами.

Фрагмент 4. Трагічна розв'язка на Дунаї.

Локація в тексті: Фінальна сцена переправи, поранення Остапа і загибель Соломії.

- **Мета аналізу:** Осягнути кульмінацію жертвності та ціну свободи.
- **На що звернути увагу:**
 - Динаміка подій: все відбувається миттєво, «як у тумані».
 - Фокус на діях Соломії: вона не думає про себе, її останній погляд і крик.
 - Символіка річки (Дунай) як межі між життям і смертю, неволею і волею.

- **Запитання до учнів:** Чому твір називається «Дорогою ціною»? Чи здобув Остап волю?

Фрагмент 5. Епілог. Старий Остап і вітер.

Локація в тексті: Завершення повісті (дід Остап на самоті сторожує пашу).

- **Мета аналізу:** Підбити філософські підсумки. Тема вічного кохання і пам'яті.
- **На що звернути увагу:**
 - Образ вітру: це просто природне явище чи голос Соломії?
 - Контраст між фізичним каліцтвом і духовною силою старого.
 - Часова перспектива: як одна мить (втеча) визначила все життя.
- **Запитання до учнів:** Чи жалкує старий Остап про свій вибір? Чи варта була воля такої ціни?

Автори розробники іншого варіанту програми з української літератури для 7-9 класів Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О. та Тригуб І. [52], як уже зазначалося, звертаються до творчості М. Коцюбинського у 9 класі. Об'єктом вивчення є новела письменника «На камені». Відзначимо, що його творчість є однією з перших тем великого блоку «Література модернізму». Автори програми пропонують таке змістове наповнення теми:

- «Коротко про письменника.
- Крим у його творчості.
- Жанрові особливості новели «На камені».
- Риси імпресіонізму у творі, роль пейзажів.
- Прийоми розкриття внутрішнього світу героїв.
- Народні звичаї і традиції кримли, морально-етична проблематика новели» [52].

Також передбаченно засвоєння понять теорії літератури – *імпресіонізм* та *новела*.

Готуючи урок на цю тему, вчитель має врахувати кілька аспектів. По-перше, за якою програмою учні навчалися в 5-6 класах, адже, як ми вже зазначали, не кожна з них передбачає вивчення творчості Михайла Куцубенського, тому це може бути перше знайомство з нею. По-друге, попри те, що автори програми передбачають коротке ознайомлення з біографією письменника, все ж, на наше переконання, варто хоча б коротко зупинитися й на кримському періоді його життя. Адже, працюючи за цією програмою, вчитель двічі звертатиметься до творчості Михайла Коцюбинського, і обидва рази вона пов'язана з Кримським періодом. Окрім вивчення новели «На камені», на яку передбачена окрема тема, творчість М. Коцюбинського кримського періоду також буде загадуватися в межах теми «Із кримсько-татарської літератури», в межах якої передбачене оглядове питання «Крим в українській літературі» (окрім М. Коцюбинського, згадується також творчість Степана Руданського, Лесі Українки та Агатангела Кримського).

Для загострення уваги учнів саме на цій темі після ознайомлення учнів із біографією письменника, пропонуємо переглянути один з невеликих відеофільмів, опублікованих на YouTube, на тему «Михайло Коцюбинський і Крим (наприклад, підготовлений музеєм Коцюбинського на каналі «Kotsyubinsky Museum» [1]).

Жанрові особливості новели «На камені». «Літературознавчий словник-довідник» (*Nota Bene* [31]) подає таке визначення новели як жанру. «Новела – невеликий з обсягом прозовий епічний твір про незвичайну життєву подію з несподіваним фіналом, сконденсованою та яскраво вималюваною дією. Новелі властиві лаконізм, яскравість і влучність художніх засобів. Серед різновидів епічного жанру новела вирізняється точною і усталеною конструкцією. До композиційних канонів новели належать: наявність точної та згорненої композиції з яскраво вираженою композиційним осередком (переломний момент у сюжеті, кульмінаційний пункт дії, контраст чи паралелізм сюжетних мотивів і т.д.), перевага сюжетної однолінійності, зведення до мінімуму кількості персонажів. Персонажами новели є

особистості, як правило, цілком сформовані, що потрапили в незвичайні життєві обставини. Автор у новелі концентрує увагу на змалювання їх внутрішнього світу, переживань і настроїв. Сюжет новели простий, надзвичайно динамічний, містить у собі момент ситуаційної чи психологічної несподіванки» [31, с. 497 – 498].

Менш академічне, але доступніше визначення жанру запропонував чернівецький літературознавець В. Лесин у довіднику для учнів «Літературознавчі терміни»: „Новела – один із прозових жанрів, близьких до оповідання. Але коли оповідання дає ширшу і докладнішу картину життя, що наближається до повісті, а події розвиваються порівняно спокійно й у хронологічній послідовності, то новела – це дуже стислий твір, переважно про одну якусь незвичайну подію, що стала поворотною в долі персонажа чи кількох головних персонажів. Дія в ній напружена, розвиток сюжету по-драматургічному стрімкий, гостро конфліктний і з різкими зламами. Новелу іноді образно називають «сестрою драми», а властива їй лірична атмосфера і філософська заглибленість у явища життя зближує новелу з ліричним віршем. Таким чином, новела, будучи загальною епічним твором, поєднує в собі й ознаки лірики та драми. Її властивий, точний, виразний і багатозначний штрих, наскрізна деталь, що передає потрібні авторові думки та настрої, лаконізм в усьому, велика економність у використанні художніх засобів» [29, с. 138].

Проте „суха” теорія, навіть викладена популярно, учнями може сприйматись важко. На наш погляд, значно дієвіше – пояснювати ті чи ті жанрові ознаки на конкретних прикладах. Для цього добре надається новела М. Коцюбинського «На камені».

1. *Лаконізм і стислість.* Коцюбинський не розписує дитинство Фатьми чи Алі. Ми одразу потрапляємо в момент конфлікту. Описи природи (море, скелі, татарське село) дуже яскраві, але короткі, «мазками», як на картині імпресіоніста. Наприклад, описи моря: «Море **синіло**, як небо, і небо **синіло**, як море...» «Вода мінилась **цвітами павиноного пір'я**, зеленіла, як мур, синіла, як небо...» «Туркусове (бірюзове) намисто моря» (кольорові «мазки»); «Море так

невинно *дивилось в небо...*» «*Море дихало соленим духом*». «*Море позіхало хвилями*» (персоніфікація); гра світла й тіні: «*На плоских дахах червоніли фески та жовтіли хустки, як маки та кульбаби в камінні*». «*Вузькі вулиці були заткані фіолетовими тінями*»; звуки моря й берега: «*Шу-у... — зітхало море і викидало на берег білу піну. Шу-у...*» «*Чути було, як шарудів прибережний пісок (галька)*». «*Дзвеніли цикади, як натягнуті струни*».

2. Динамічний сюжет і одна центральна подія. Вся увага зосереджена на **втечі** закоханих (Фатьми та Алі). Події відбуваються дуже швидко: зустріч поглядів → рішення тікати → човен → буря → смерть. Немає розтягнутості в часі.

3. Обмежена кількість персонажів. Головні: Фатьма (жінка, що прагне волі) та Алі (закоханий юнак). Антагоніст — Чоловік-м'ясник (уособлення грубої сили та неволі). Інші персонажі (старі татарки, кав'ярник, веслярі) — це лише тло, «декорації» кримського села.

4. Психологізм та емоційна напруга. М. Коцюбинський майстерно передає стан Фатьми. Її туга порівнюється з каменем, її надія — з морем. Ми відчуваємо її фізичну відразу до чоловіка і палке бажання жити. Психологізм тут розкривається через пейзаж (імпресіонізм): *море хвилюється разом із героями*.

5. Несподіваний фінал (Пуант). Читач очікує або успішної втечі (хепі-енд), або погоні й розправи (драма). У Коцюбинського ж герої гинуть не від рук переслідувачів, а від стихії (моря), яке здавалося їм шляхом до волі. Проте фінал парадоксальний: фізично вони загинули, але духовно — перемогли, бо залишилися разом і вільними у вічності моря.

Для уроку можна використати метафору «стиснутої пружини».

1. *Стиснення (Експозиція)*: Душне, кам'яне татарське село. Фатьма як пташка в клітці. Напруга зростає.
2. *Розпрямлення (Кульмінація)*: Стрімка втеча, боротьба з хвилями.
3. *Удар (Розв'язка)*: Смерть. Різкий обрив сюжету.

Корисне запитання до учнів для порівняння й глибшого розуміння: Чим ця новела відрізняється від оповідання?

Критерій	Оповідання	Новела («На камені»)
Темп	Спокійний, розповідний	Напружений, стрімкий
Фінал	Логічний, часто передбачуваний	Несподіваний, гострий (пуант)
Психологізм	Опис вчинків	Опис глибинних емоцій і "тіней" душі
Символізм	Помірний	Високий (Камінь = неволя, Море = воля/смерть)

Авторське визначення жанру цього твору – *акварель*. Це один із жанрів образотворчого мистецтва – картина, що написана фарбою з такою ж назвою. Характерним для письменників-модерністів було намагання поєднати досягнення різних видів мистецтв. Так, наприклад, у Лесі Українки є цикл віршів «Сім струн», де вона намагалася поєднати музику та літератури. Кожен з віршів цього циклу розпочинається назвами нотного стану «До», «Ре», «Мі» і так далі. Крім того, поезіям циклу притаманні яскраві фонічні оздобы, які створюють враження звуку музики.

Письменники-імпресіоністи (до яких належав і М. Коцюбинський) часто намагалися поєднати досягнення образотворчого мистецтва та літератури (наголосимо, що навіть назва стилю походить від назви картини французького живописця Клода Моне «Враження. Схід сонця». «Враження» французькою – «Impression»).

Сам термін *імпресіонізм* в авторитетному літературознавчому словнику-довіднику потрактовано так: „Напряму у мистецтві, який основним завданням вважав ушляхетнене витончене відтворення особистісних вражень та спостережень, мінливих миттєвих відчуттів та переживань. [...] Його

представники змальовували світ таким, яким він видавався в процесі перцепції. Ставилося за мету передати те, яким видався світ у даний момент через призму суб'єктивного сприйняття. Це зумовило функціональні та композиційні зміни опису. Опис став епізодичним, фрагментарним, суб'єктивним. Імпресіоністичні тенденції викликали також зміни в характері оповіді епічних жанрів. Вони певною мірою ліризувалися, що спричинило піднесення ролі й розширення функції внутрішнього монологу” [31, с. 300-301].

Новела «На камені» вважається одним із найдосконаліших зразків українського імпресіонізму. Михайло Коцюбинський тут виступає як художник, що малює словом, передаючи не стільки фотографічну реальність, скільки враження (*impression*) від неї.

Ось основні ознаки імпресіонізму в цьому творі з конкретними прикладами:

1. Глибокий психологізм через пейзаж (Психологічний паралелізм).

В імпресіонізмі природа не є просто фоном — вона віддзеркалює душу героя. Стан природи змінюється разом із настроєм персонажів.

- У творі:
 - *Спека і тиша* на початку передають задуху життя Фатьми, її невідільництво.
 - *Буря на морі* у фіналі символізує бунт героїв, їхню шалену пристрасть і трагедію.
 - **Цитата:** «Море, як і небо, **мінилось...**», «Море зітхало».

2. Багатство кольорів та світлотіней (Малярськість)

Коцюбинський використовує прийоми живописців-імпресіоністів: він бачить світ не чорно-білим, а кольоровим, помічаючи відтінки, гру сонця і тіні.

- У творі:
 - Використання чистих, яскравих кольорів: *туркусовий* (бірюзовий), *фіолетовий, золотий, червоний*.

- Особлива увага до *кольорових тіней* (це відкриття саме імпресіоністів, які заперечували чорні тіні).
- **Цитата:** «Вулиці були заткані **фіолетовими** тінями», «вода цвіла павиним пір'ям».

3. Фрагментарність і «мазкова» техніка

Автор не описує предмети детально, як реалісти. Він робить «мазки» — кидає окремі деталі, з яких читач сам складає цілісну картину.

- У творі:
 - Ми не знаємо детальної біографії Алі чи Фатьми. Ми бачимо лише *фрагмент* їхнього життя — момент найвищої напруги.
 - Опис татарського села подано через нагромадження форм: куби, лінії, плями.
 - **Цитата:** «Саклі дерлися одна одній на плечі», «пласкі покрівлі», «сірий камінь».

4. Зорові та слухові образи (Сенсорність)

Твір наповнений звуками та відчуттями. Імпресіонізм прагне впливати на всі органи чуття читача.

- У творі:
 - *Звук:* Ритмічне «Шу-у...» моря, цвірчання цикад, стукіт кавового млинка («так-так...»).
 - *Дотик:* Фізичне відчуття пекучого сонця, гарячого каміння, солоного вітру.
 - *Запах:* Запах в'яленої риби, кави, чебрецю, моря.

5. Суб'єктивність часу

Час у новелі тече нерівномірно: він залежить від сприйняття героїв.

- У творі:
 - Коли Фатьма страждає в селі — час тягнеться повільно, липко, як спека.
 - Коли герої тікають — час летить миттєво, події змінюються блискавично.

6. Символічність образів

Реальні предмети стають символами.

- *Камінь* — символ неволі, тиску, мертвої традиції (адату), яка душить живе.
- *Море* — символ волі, життя, змін, але водночас і могутньої стихії, що дарує смерть-визволення.

Висновки до розділу. Творчість Михайла Коцюбинського в модельних програмах середніх класів Нової української школи представлено нерівномірно. Так, у різних програмах для 5 класу пропонують вивчення (ознайомлення) з ранніми творами письменника („Хо”, „Харитя”, „Ялинка”), та й то, переважно, у вибірковій частині. У проаналізованих програмах для 7-9 класів пропонують вивчення або оповідання «Дорогою ціною» або новели «На камені», або й узагалі не включають його творів до програми.

Зважаючи на це, вважаємо, що творчість М. Коцюбинського є недооціненою в модельних програмах НУШ, адже це один із найбільш майстерних авторів малих прозових жанрів в українському письменстві, один із найбільш майстерних імпресіоністів української літератури. Останнє, щоправда, частково пояснює незначну присутність його літературної спадщини в модельних програмах: рецепція імпресіоністичного письмп потребує певної підготовки, воно не завжди легко читається й сприймається юними читачами, більш схильними до лінійних сюжетно-композиційних структур.

РОЗДІЛ 2. Повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» в програмах ЗЗСО: філологічне осмислення та методика вивчення

Ключовою засадничою умовою правильного вивчення знакового твору української літератури перших десятиріч ХХІ ст. – повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків» в закладах загальної середньої освіти є глибоке знання та розуміння самим вчителем-словесником твору, контексту його створення та загалом місця повісті як у житті та творчій спадщині письменника, так і історії української літератури загалом. Цей розділ покликаний окреслити орієнтовне змістове наповнення підготовчого матеріалу для вивчення твору в ЗЗСО, а також порівняти окремі аспекти повісті зі знаменитою її екранізацією – однойменним фільмом Сергія Параджанова (зважаючи на великий унаочнювальний потенціал фільму під час вивчення повісті).

2.1. Історія написання повісті

Особливу роль у формуванні й визріванні в Михайла Коцюбинського ідеї написати повість „Тіні забутих предків” відіграв відомий український етнограф, фольклорист, мовознавець, літературознавець, мистецтвознавець, перекладач та громадський діяч Володимир Гнатюк. Вони заочно познайомились іще 1898 року, з нагоди підготовки до святкування 25-літнього ювілею Івана Франка. Між ними почалося тривале листування й приятельські стосунки. Щоправда, вперше зустрілися аж 1905 р. у Львові, куди М. Коцюбинський заїхав дорогою, повертаючись із лікування в Італії. Того ж року В. Гнатюк вперше запросив письменника до мальовничого гуцульського села Криворівня (нині Верховинський район Івано-Франківської області), де він сам любив відпочивати й робив це майже щоліта, починаючи з 1900 року. М. Коцюбинський змушений був кілька разів відмовлятися то через щільний графік поїздок Європою, то через непросте матеріальне становище, чи навіть

погану погоду й страх занедужати. Проте В. Гнатюк вміло зацікавлював М. Коцюбинського, як постійно розповідаючи про мальовничу природу Карпат, так і надсилаючи різноманітні фольклорні та етнографічні матеріали, пов'язані з Гуцульщиною. З часом до В. Гнатюка приєдналися й М. Грушевський із дружиною, які теж умовляли письменника відвідати Криворівню. І, нарешті, влітку 1910 р., повертаючись із Італії, М. Коцюбинський приїхав до цього Карпатського села.

Письменник провів у Криворівні 10 днів. Але був настільки зачарований краєм, що приїхав туди вже й наступного літа. Враження про життя гуцулів М. Коцюбинський яскраво описав у листі до Є. Чекаленка. В його рядках уже вчувається той настрій, те сприйняття, яке в подальшому знайде відображення в тексті повісті: „Якби Ви знали, яка тут велична природа, який цікавий народ гуцули, з багатою, своєрідною психікою, з буйною фантазією, дивними звичаями і мовою. Нарід скрізь поганський, що живе серед різнорідних злих духів, з якими веде боротьбу од пелюшок до смерті. Первісні номади, вони так тісно зв'язали своє життя з худобою (маржиною), що творять одну сім'ю. Саме християнство послужило, здається, їм на те тільки, щоб закрасити культ поганства. Очевидячки, за такий короткий час годі зрозуміти як слід таке оригінальне життя, але що можна, те роблю і сподіваюся трохи використати свої враження” [Цит. за 50].

І ці яскраві враження він використав у повісті „Тіні забутих предків”, роботу над якою розпочав відразу після повернення до Чернігова. Вже 4 листопада 1911 року в листі до Михайла Могилянського він пише: „Дуже був зайнятий своїм оповіданням, але нарешті скінчив. Називається воно «Тіні забутих предків», розміром буде трохи більше трьох аркушів друку. Не знаю, чи воно вдалося мені, але коли б я хоч трохи переніс на папір колорит Гуцульщини і запах Карпат, то й з того був би задоволений” [39].

Автор довго не міг підібрати назву твору, яка б чітко відповідала його суті. На різних етапах перебирав варіанти: «В зелених горах», «Голос віків»,

«Подих віків», «Відгомін передвіку», «Спадок віків», «Сила забутих предків», «Дар предків забутих», «Голос забутих предків» та «Слідами предків».

Вже на початку 1912 р. повість побачила світ на сторінках львівського „Літературно-наукового вісника” саме під відомою сьогодні назвою.

1. Титул першого видання повісті "Тіні забутих предків"

Критики загалом дуже позитивно оцінили вихід повісті. Схвальні відгуки можна знайти Осипа Маковея, Михайла Євшана, Сергія Єфремова та ін. Лише Гнат Хоткевич написав критичну статтю, яка, щоправда, багато років залишалась неопублікованою, й не відіграла ніякої ролі в рецепції повісті українським суспільством. Його основні претензії стосувалися:

- етнографічної неправдивості (на його думку): Як знавець Гуцульщини, Хоткевич критикував Коцюбинського за нібито спотворене або фатальне зображення гуцульського світогляду, побуту та міфології;

- зайвого натуралізму/еротизму: його бентежили деякі моменти, пов'язані з тваринними інстинктами, "нечистим", "звірячим" началом у людській

природі (яке Коцюбинський досліджував), що, на думку Хоткевича, було неприйнятно для української літератури того часу;

- надмірний індивідуалізм: критик засуджував культ виняткової особистості (Івана), яка протистоїть громаді та приречена на страждання.

Коли стаття врешті була оприлюднена, вона не справила значного впливу, оскільки на той час "Тіні забутих предків" вже були канонізовані як класика. Літературознавці та читачі її переважно відкинули, вважаючи занадто суб'єктивною і такою, що не відповідає загальному рівню твору. Таким чином, публічна й тривала оцінка повісті була переважно позитивною, що підтвердило її статус як шедевра українського модернізму.

2.2. Сюжет і композиція

В *експозиції* твору йдеться про багатодітну сім'ю Палійчуків, у якій головний герой повісті Іван „був дев'ятнадцятою дитиною [...]. Двадцятою і останньою була Анничка” [22, с. 135]. Вже ця деталізація викликає в реципієнта обриси очікування нещасливої долі Івана: по-перше, така кількість дітей у родині часто закладає підвалини щонайменше психологічного, а, куди ймовірніше, й фінансово-економічного конфлікту; по-друге, уточнення про Анничку – „двадцята і остання” – ніби передбачає скору смерть одного з батьків (невдовзі це «передбачення» збувається – батько гине від рук їх запеклих ворогів Гутенюків). Розгортання експозиції лише посилює тривожні настрої-передчуття, бо ж „Іван все плакав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі” [22, с. 135]. Та й мати моментами боялася, що це не її дитина, що „хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня” [22, с. 135], бо ж баба „не „сокотилася” при злогах, не обкурила десь хати, не засвітила свічки” [22, с. 135].

Це перше наближення до введення читача в особливості світосприйняття гуцулів, в якому тісно переплелися міфологічні уявлення, християнські

вірування і побутова проблематика. В початкових титрах твору С. Параджанова – знаменитої екранізації повісті – на цьому теж наголошено: „Фільм вводить нас у світ переказів, звичаїв і побуту старих Карпат” [2]. І трохи згодом, вже після трагічної загибелі Олекси, ніби продовжуючи: „Карпати – забута Богом і людьми земля гуцульська...” [2].

Дитина була неспокійною і в подальшому, коли підросала: „Дивиться перед себе, а бачить якесь далеке і не відоме нікому або без причини кричить” [22, с. 135]. Коли ж мати, розгнівана дивною поведінкою дитини, „виймала люльку з зубів” і кричала, „він щезав. Котивсь зеленими царинками, маленький і білий, наче банька кульбаби, безстрашно забирався у темний ліс. [...]. Звідси дивився на гори [...], на смерекові чорні ліси [...]. Збирав малини, пукав з листочків, робив свистілку або пищав у травинку [...]. Збирав квітки і косичив ними свою кресаню (бриль), а утомившись, лягав десь під сіном, що сохло на островах, і співали йому до сну та й будили його своїм дзвоном гірські потоки” [22, с. 136].

Коли хлопцеві виповнилося 7 років, він мав уже важливі й відповідальні обов’язки по господарству: йому довірили пасти корови „свої жовтаню та голубаню” [22, с. 136]. До цього часу він уже „дивився на світ інакше”, здобув знання практичного характеру („знав вже багато”): „Умів знаходити помічне зілля – одален, матриган і підойму” [22, с. 136]. Разом з практичними знаннями та вміннями – випасання худоби та збору лікарських рослин, – дитина почала осягнення міфологічних вірувань: „Знав, що на світі панує нечиста сила, що а́рідник (злий дух) править усім; що в лісах повно лісовиків [...]; що там блукає веселий чугайстир, який [...] роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири [...]. Нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник. Міг би розказати і про русалок [...]. Всякі злі духи заповнюють скелі, ліси, провалля, хати й загороди та чигають на **християнина** [виділення наше. – З.А.] або на маржину, щоб зробити їм шкоду” [22, с. 136].

Письменник вжив лексему *християнин* замість *людина*, попри те, що описані міфологічні вірування дуже важко поєднуються з християнським

віровченням. Автор відтворює синкретизм рудиментів дохристиянських міфологічних вірувань із християнством, характерний для українців загалом і гуцулів зокрема (більше того, в експозиції повісті міфологія гірської етнічної групи зовсім не виглядає рудиментом, а швидше складається враження про її домінуючу роль щодо власне християнського вірування).

Так, одного разу Іван „покинув свої корови й подряпався на самий ґрунь (верх) [22, с. 137]. Забрівши дуже далеко, він почув тиху музику, хоч „навкруги була пустка, самотній ліс і не видно було живої душі. Іван озирнувся назад, на скелі, – і скаменів. На камені, верхт, сидів «той», щезник, скривив гостру борідку, нагнув річки і, заплющивши очі, дув у флюяру [...]. Іван з жахом побачив, як, виткнувшись з-за галузок, затрясли головами бородаті цапи” [22, с. 138]. Хлопець був переповнений страхом: «Хтів тікати – й не міг. Сидів прикутий на місці і німо кричав од холодного жаху, а коли врешті видобув голос, щезник звинувся і пропав раптом у скелі, а цапи обернулись в коріння дерев, повалених вітром [курсив наш. – З.А.]» [22, с. 138]. Остання частина речення прозоро натякає читачеві, що ця зустріч була не що інше, як плід фантазії дитини. А проте, після цього «Іван гнав тепер вниз, без тями, наосліп, рвав зрадливі обійми ожин, ламав сухі гіллячки, котився по слизьких мхах і з жахом чув, що за ним щось женеться. Нарешті впав. Скільки лежав не пам’ятає» [22, с. 138].

В екранізації С. Параджанова (автори сценарію – І. Чендей та С. Параджанов) цей епізод обіграно по-іншому. Саму експозицію сильно скорочено. Фільму розпочинається з трагічної події – смерті Олекси (про яку в повісті лише згадано), який гине від дерева, що падає, рятуючи молодшого брата Івана. Після цього трагічне тло посилюють панічне втікання Івана від тіла загиблого брата (який уже мертвим „не відпускав” його руки) під тужливо-зловісні *звуки трембіти* [курсив наш. – З.А.]. Ймовірно, автори сценарію в атеїстичні часи намагалися мінімізувати прояви «паралельного світу» (хоч, як ми вже зазначали, це була, радше, фантазія дитини, аніж реальний прояв злого духу). Про смерть же брата в повісті згадано так: „Вдома, в родині, Іван часто

був свідком неспокою і горя. За його пам'яті вже двічі коло їх хати *трембітала трембіта* [курсив наш. – З.А.], оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччик Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями” [22, с. 138 – 139].

Цей інструмент у гуцулів має чимало обрядових функцій, в тому числі й під час поховального обряду. Скажімо, український етнограф першої половини ХХ ст. П. Шекерик-Доників так описував цей елемент похоронного обряду: «Тримбіташі приходе и грают у тримбіту, а люде чюют, шо коло хати тужно умерскої тримбіта и знають, шо там є мертвец» [47, с. 263]. Основна функція гри на трембіті була інформативна. Означення ж гри інструмента *тужно* частково підкреслює й естетичність цієї обрядодії. Наведемо за зразок ще інформацію етнографа В. Шухевича: «По подзвіннім ідуть за трембітанником, щоби коло хати, де мерлець лежить, повістував сумну вістку, а відтак щоби ішов з тілом аж до гробу; дехто замовляє більше трембітанників, окрім того і кілька рогів» [49, с. 242].

Звуки трембіти в фільмі переходять у похоронні дзвони та кадри встановлення хреста на могилі Олекси, а голос матері за кадром, побиваючись за Олексою, просить Бога вберегти для неї хоч наймолодшого сина – Івана.

Зав'язка дії – чергова бійка між Палійчуками й Гутенюками, яка призводить до смерті Іванового батька на наступний день. Під час цієї бійки Іванко познайомився з Марічкою, що походила з родини їх кровних ворогів Гутенюків (у цьому аспекті твір перегукується із трагедією Шекспіра „Ромео і Джульєтта”; це дає цікавий дидактичний потенціал, особливо у випадку реалізації інтегрованої програми). „В Івановій пам'яті татова смерть не так довго жила, як знайомість з дівчам, що, скривджене ним безневинно, повним довір'я рухом подало йому половину цукерка” [22, с. 141].

Розвиток дії. Певний час діти не бачилися, а потім якось зустрілися, пасучи корови. Так поступово спалахнуло їхнє кохання. Проте, після смерті

батька, Іванова родина бідніла, господарство рушилося, і він змушений був піти в полонину на заробітки.

Тут слід зробити важливе застереження: твір умовно можна поділити на дві частини, які протиставляються одна одній, кожна з них має свою кульмінацію та розв'язку.

- *Частина I.* Дитинство Івана та юність з Марічкою. Це світ гармонії, музики (флюяра), чистого кохання і єднання з природою.
- *Частина II.* Життя Івана після смерті Марічки. Шлюб з Палагнуою. Це світ господарства, матеріальних цінностей, зради та духовної пустоти.

Кульмінація 1. Поки Іван був у горах, Марічка гине — її забирає вода (повінь на Черемоші). Іван, відчуваючи біду, поспішає додому, знаходить тіло коханої, але не вірить у її смерть. Він зникає в лісі на шість років.

Розв'язка 1 (яка водночас є зав'язкою для умовно другої частини): Через 6 років Іван повертається змарнілим. Через якийсь час він одружується з Палагнуою з "газдівського" розрахунку.

Розвиток дії 2. Іван і Палагна живуть у шлюбі, проте любові немає, є лише спільне господарство. Іван байдужий до дружини і Палагна починає зраджувати йому з мольфаром Юрою (сільським чаклуном). Іван все частіше бачить Марічку в образі Нявки (лісового духа). Вона кличе його. Іван іде за голосом Марічки в ліс.

Кульмінація 2. Іван зустрічає Чугайстира (доброго лісового духа, що полює на нявок). Щоб врятувати Нявку-Марічку, Іван запрошує Чугайстира до танцю. Знесилений танцем, Іван чує голос Марічки і йде за нею в безодню, падаючи зі скелі.

Розв'язка. Івана ховають. За гуцульським звичаєм, похорон супроводжується іграми, танцями та сміхом.

2.3. Стильові особливості

Попри велику популярність повісті „Тіні забутих предків”, яку Ю. Ковалів назвав „найчитабельнішою з-поміж усіх творів

М. Коцюбинського” [31, с. 289], не всі літературознавці високо підносять цей твір, . Скажімо, М. Рудницький уїдливо згадує повість поруч із оповіданням „Fata morgana”, „що є для марксистів архітвором тому, що з цього оповідання можна добути всякі докази про зв’язок сільського пролетаріату з революцією та її пророками [...] „Тіні забутих предків” – теж архитвір для тих, що люблять змодернізовану **побутовщину** [виділення наше. – З.А.], – не мають у собі нічого з тієї гри кольорів у яких купалась уява Коцюбинського, коли він утікав від предметів і людей, як поет, що хоче відкрити нам нові обрії” [40, с. 172]. Подібну характеристику, хоч і дещо м’якшу, чуємо й від сучасного критика Є. Стасіневича: „«Тіні забутих предків» – це не найкраще, що написав Коцюбинський. Це, насправді, той добре знаний побутовізм, просто він дещо екзотичніший, бо галицький, і просто підхід там не стільки реалістичний, скільки неоромантичний і символістський. Він просто старе вино вливає в нові міхи. І це дуже добре, звісно. А Параджанов з цього і взагалі робить геніальне кіно в 60-х роках. Але це не вершина Коцюбинського” [41].

Зауваження щодо побутової теми не позбавлені сенсу, але критика навіть у цьому контексті несправедлива. На наш погляд, така оцінка твору десь повторює односторонні оцінки, притаманні радянському літературознавству, яке вимірювало естетичну вартість твору його реалістичністю (а вершиною, звісно, не міг не бути так званий соцреалізм). М. Рудницький, Є. Стасіневич та інші, хто дотримується такого погляду, по суті, вдаються до інших крайнощів, роблячи, критерієм визначення якості прозового твору його ліризм (Є. Стасіневич серед кращих творів М. Коцюбинського називає „Intermezzo” та „Цвіт яблуні”, позаяк їх „не можна переказати”).

Звісно, термін *побутовізм* у літературознавстві зазвичай має відтінки негативної конотації, викликає асоціації з низкою доволі слабких творів ХІХ ст. Проте це аж ніяк не може стосуватися „Тіней забутих предків” – справді геніального твору подолянина про гуцульське життя. Хай навіть тема й значна частина проблематики тут побутові, а проте рівень розроблення цієї теми надзвичайно високий. Чи не є це ознакою справжньої письменницької

майстерності, пера справжнього Майстра – зуміти написати геніальний твір навіть на побутову тему? На наш погляд, відповідь безсумнівно ствердна.

Стиль М. Коцюбинського пройшов яскраву, добре вловиму навіть без ґрунтовної літературознавчої підготовки, еволюцію. Він увійшов в українську літературу як письменник-реаліст. За словами Ю. Коваліва, „ранні оповідання письменника („Ялинка”, „Харитя”, „Маленький грішник”), написані на пропозицію Б. Грінченка, видані окремою брошурою в Чернігові (1895), мали учнівський характер. На них позначився вплив епічної школи Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького та особливо Панаса Мирного” [20, с. 247]. Примітно, що ці ранні спроби привітав сам Панас Мирний, який назвав його справжнім художником.

Стиль ранніх творів – типова українська народницька реалістична мала проза з елементами побутовізму, яка цілковито перебуває в контексті літпроцесу II половини XIX ст. Оповідання „Харитя” розпочинається типовою реалістичною експозицією: *„В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка й стогнала. Се Харитина мати. Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла. Злягла саме в жнива, в гарячий час, коли всі, хто вміє жати, подались на ниву збирати на зиму хліб. І вдовине жито поспіло, та нема кому його жати; сиплеться стигле зерно на землю, а вдова лежить недуже”* [22, т. 1, с. 22]. Оповідання має простий сюжет, з позитивним настроєм і щасливим, дещо наївним, розв’язком конфлікту. Пізніше автор був доволі критичним до свої ранніх спроб, про оповідання „На віру” писав таке: „Скільки тут солодкого, ідеалізації селян, яка примітивна техніка і яке все безкраю скучне. Я просто червонію, перечитуючи повість!” [21, с. 103].

За словами Ю. Коваліва, „М. Коцюбинський намагався сумлінно дотримуватися об’єктивної оповіді, композиційної схеми, детально змальовувати своїх персонажів, щоб вони були життєво достовірними, чітко

окреслювати дидактичні завдання, розраховані на виховання в маленького читача високоморальних чеснот” [20, с. 247]. Об’єктивна оповідь – це багато в чому було досягнення реалістичної школи в українській прозі, вона прийшла на зміну оповіді від першої особи, притаманній прозі просвітницького реалізму (головним чином – Г. Квітки-Основ’яненка), розвинулася вже в прозаїків II половини XIX ст. – А. Свидницького, Марка Вовчка, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного.

Одним із етапів еволюції стилю М. Коцюбинського можна вважати казку „Хо” (1894 р.), яку Ю. Ковалів назвав „спробою прориву з наративної інерції «зображення життя у формах життя»” (ідейно-естетичної підвалини реалізму). „Вдала ремінісценція фольклорного інтертексту виконувала сюжетотвірну функцію і водночас порушувала екзистенційні проблеми, зокрема персоніфікованої фобії, поширюваної Хо – демонологічною істотою, аби панувати над людьми” [20, с. 249]. Хо – це персоніфікація страху; він приходить до персонажів, щоб, на перший погляд, відвернути їх від позитивних вчинків, а глибше, як нам видається, його поява стає каталізатором проявлення недоліків, вже й так приманних кожному із персонажів. Хоч, вочевидь, казка теж не позбавлена дидактичної ідейної настанови, а проте вона тут менш нав’язлива, впливає з критики наляканих персонажів.

На початку ж XX ст. М. Коцюбинський виступає вже як зрілий і майстерний експресіоніст. Процес його еволюції від реаліста-народника до майстра європейського імпресіонізму — це одна з цікавих сторінок в історії української літератури. Його творчість не стояла на місці, вона постійно «дозрівала», змінюючи фокус із зовнішнього світу на внутрішній. Отже, цей шлях можна умовно поділити на три етапи.

Етап 1. Реалістичні витоки (90-ті роки XIX ст.).

Коцюбинський починає як традиційний реаліст, наслідуючи Нечуя-Левицького та Панаса Мирного. Характерна риси творчості – описи сільського побуту, злиднів, соціальної несправедливості («Харитя», «Ялинка», «Маленький грішник»). Проте вже й тут критики помітили щось нове.

Наприклад, у «Хариті» він не просто описує бідність, а показує світ *очима дитини*. Пейзажі стають не просто фоном, а передавали настрій. Це були перші «паростки»: увага до кольору та емоційного стану.

Етап 2. Злам і пошук нового слова (кінець 90-х — початок 1900-х).

Коцюбинський відчув, що старий реалізм вичерпав себе. Він прагнув писати про психологію сучасної інтелігентної людини. Сюжет стає другорядним, головне — психологічний стан героя (який поступово перетворюється на ліричного героя). Одним із ключових творів переходу можна назвати новелу «Цвіт яблуні» (1902). Тут уперше яскраво проявився «потік свідомості». Сюжету майже немає (помирає дитина, батько страждає), але є глибокий аналіз роздвоєності душі митця (батько страждає, а письменник у ньому запам'ятовує деталі смерті для творчості). Це був прорив. Інші твори цього етапу: «Лялечка», «На камені», „Сміх“, „Він іде”.

Етап 3. Зрілий імпресіонізм (1908–1912).

Це вершина творчості «Сонцеклонника». Коцюбинський стає віртуозом передачі миттєвих вражень. Характерна особливість творчості — часто повна відмова від традиційного сюжету. Твір перетворюється на симфонію звуків, кольорів і почуттів. Твір-маніфест — оповідання «Intermezzo» (1908). Тут немає людей як таких, дійові особи — це «Моя утома», «Сонце», «Ниви у червні». Світ розпадається на кольорові плями та звуки, які лікують душу ліричного героя.

Стиль повісті «Тіні забутих предків» можна визначити як міфопоетичний імпресіонізм. Тут імпресіонізм поєднався з міфологією. Природа Карпат зображена не реалістично, а як жива матерія, що дихає, керує життям людей. М. Коцюбинський не просто фіксує враження від реальності, він «розчиняє» реальність у міфі, казці та природі.

Він описує Карпати не як географ, а як живописець, для якого важливіші відтінки, ніж чіткі контури. Текст насичений кольорами, які змінюються щомиті. Гори у нього то «сині», то «блакитні», то «золоті» від сонця. Автор майстерно грає з освітленням: сцени в лісі часто оповиті сутінками, туманом,

«срібним молоком». Це створює ефект таємничості та ілюзорності (чи то дерево, чи то Щезник?). В тексті чимало контрастів: яскраве червоне (кров, одяг гуцулів) на білому снігу або на тлі зеленої смереки (або: «Гори міняли своє блакитне убрання на рожеве з золотом» [22, т. 3, с. 148]).

На слуховому рівні для імпресіоніста звук є носієм емоції. Карпати у творі — це суцільна симфонія. Світ пізнається через вухо, музика як душа: гра Івана на флюїрі (сопілці) — це не просто розвага, це спосіб висловити те, що не можна сказати словами. Мелодія змінюється разом із долею героя. Природа постійно «говорить». Річка Черемош не просто тече — вона «реве», «стогне», «погрожує». Вітер «шепоче». Часто можна відзначити помітний звуковий фон: дзвіночки овець, гавкання псів, гул вітру, трембітання — все це створює густий звуковий фон, який занурює читача в атмосферу. Наприклад, сцена, де Іван чує поклик Марічки перед смертю; це не реальний звук, а звукова галюцинація, що є типовим для психологічного імпресіонізму.

Ще однією важливою ознакою імпресіонізму є особливий пейзаж як дзеркало душі. Природа не існує окремо від героя. Коли Іван і Марічка щасливі (в дитинстві та юності), ліс до них лагідний, сонце привітне, світ наповнений гармонією. Після смерті Марічки природа стає ворожою або байдужою. Гори тиснуть на Івана, туман ховає небезпеку. Природа наділена людськими якостями (антропоморфізм), бо ми бачимо її очима Івана. Для нього камінь чи дерево — живі істоти.

Час у творі – фрагментарний. Сюжет не рухається лінійно й повільно, як у реалістів (день за днем). Він «стрибає», фіксуючи найважливіші миті. Композиції притаманна «кліповість»: ми бачимо окремі яскраві епізоди-спалахи: бійка родів → пасіння овець → смерть Марічки → самотність Івана. Між цими подіями можуть проходити роки, які автор пропускає, бо вони емоційно «порожні». Автор уміє «зупинити кадр», щоб детально описати відчуття однієї секунди (наприклад, останній погляд Марічки або мить танцю з Чугайстиром).

Повісті притаманне розмивання меж між реальністю і сном. Імпресіонізм цікавить не так об'єктивна правда, як суб'єктивне враження. У другій частині повісті читач (разом з Іваном) втрачає розуміння: де закінчується реальний ліс і починається марення. Чи справді він бачить Нявку, чи це гра світла й тіні? Чи справді Палагна ворожить з Юрою, чи це плід хворої уяви? Ця містична туманність — яскравий засіб імпресіонізму.

У «Тінях забутих предків» імпресіонізм слугує головній меті: показати, що людина і природа — це єдиний організм. Коцюбинський використав імпресіоністичну техніку (колір, звук, психологізм), щоб відтворити унікальний, магічний світ гуцульської душі, де «тіні» минулого такі ж реальні, як і живі люди.

Помітною стильовою ознакою твору також є соковита гуцульська діалектна лексика. В більшості випадків значення діалектних лексем пояснено в посторінкових виносках. Проте інколи читачеві, незнайомому з гуцульським діалектом, доводиться лише здогадуватись про значення того чи того слова. Скажімо, вже на початку експозиції твору реципієнт натрапляє на графічно взяту в лапки лексему „сокотитися”: „Не „сокотилася” баба при злогах [...] — і хитра бісиця встигла обміняти її дитину на своє бісеня” [22, т. 3, с. 135]. Академічний тлумачний словник подає значення цієї лексеми як „берегтися, остерігатися”.

Взагалі, діалектна лексика у творі творить особливий гуцульський колорит. Повість написано літературною мовою, з дозованими вкрапленнями діалектизмів, які розставляють певні змістові акценти, привертаючи увагу до незвичних для носія літературної мови (чи інших діалектів) лексем. Так, тут згадано й „самотню хату на високій кичері” [22, т. 3, с. 135] (з поясненням у виносці, що кичера — це „безлісна гора”), і „гачі [, що] на йому спадають” [22, т. 3, с. 135] (штани), і „гаджуги кивали над ним галузками” [22, т. 3, с. 135] (смереки). Рідше автор дає пояснення малозрозумілих слів у дужках: *кресаня* — *бріль*, *арідник* — *злий дух*, *денцівка* — *сопілка* тощо.

Серед гуцульської лексики знаходимо колоритні вигуки: „*Мо-ой!* – гукала на Івана од хати” [22, т. 3, с. 136]. Коли матері особливо дошкуляє дивакувата поведінка сина, вона „люто гукала”: „*Ігі на тебе! Ти, обміннику. Щез би у озеро та в тріски!*” [22, т. 3, с. 135].

Чимало діалектних назв локацій гірського ландшафту: *кичера* (безлісна гора), *ца́ринка* (обгороджений сінокіс недалеко від оселі), *недеї* (дикі верхи гір) тощо. Трапляються назви дерев та тварин: *гаджуга* (смерека), *маржі́на*, *маржі́нка* (худоба); назви міфологічних істот, злих та добрих духів: *а́ридник* (злий дух), *чугайстир* (добрий дух), „який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки” [22, т. 3, с. 136], *нявка* (мавка), *щезник* („гірський дух з чортячого поріддя”) [32]. Крім того, це назви предметів одягу (*гачі* – штани, *креса́ня* – бриль, вид капелюха), музичних інструментів (*денці́вка* – сопілка), предметів побуту та сільського господарства (*острива* – „суха смерека з галузками, на якій сушиться сіно” [22, т. 3, с. 136]) тощо.

Висновки до розділу. Ми розглянули повість М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» із літературознавчого погляду – на рівні, достатньому для глибокого опрацювання й осмислення тексту на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти. Твір має своєрідну сюжетно-композиційну структуру: за змістом чітко поділяється на 2 частини – до смерті Марічки (романтична частина, оспівування чистого дівчини та хлопця з родин смертельних ворогів – Палійчуків та Гутенюків; нова варіація сюжету Ромео і Джульєтти), та після її смерті (побутове животіння Івана після втрати коханої). Причому кожна з цих частин має власну кульмінацію та розв’язку.

Попри те, що твір має чітку фабулу й сюжет (на відміну від багатьох інших творів М. Коцюбинського), в ньому наявні яскраві риси імпресіонізму: гра кольорами й світлотінями, музичність, фрагментарний час, розмитість між реальністю та сном і маренням тощо.

**РОЗДІЛ 3. Методи та прийоми вивчення повісті
Михайла Коцюбинського „Тіні забутих предків”
в закладах загальної середньої освіти.**

3.1. Повість «Тіні забутих предків» у чинних програмах та підручниках з української літератури

Чинні програми з української літератури передбачають вивчення повісті у 10 класі – як рівня стандарту, так і профільної школи. У програмі для профільної школи

Різниця в підходах до вивчення твору між рівнем стандарту та профільним рівнем полягає не лише в глибині осягнення матеріалу, а й у деяких особливостях його подання. Так, програма рівня стандарту передбачає вивчення творів „Intermezzo” та „Тіні забутих предків” в межах теми „Модерна українська проза”. На їх вивчення передбачено всього 6 годин, разом із теоретичним матеріалом. Змістове наповнення теоретичної частини досить об’ємне: «Особистісні чинники у світогляді людини на рубежі віків. Посилення зв’язку з культурою Європи, активні націотворчі процеси. Основні риси українського прозового модернізму (О. Кобилянська, М. Коцюбинський, В. Стефаник, В. Винниченко). «Нова школа» у прозі» [33].

Програма з української літератури для 10 класу профільної школи виділяє лише на творчість М. Коцюбинського 8 годин. За цей час учні повинні опанувати інформацію про життєвий і творчий шлях письменника, а також його новели „На камені”, „Цвіт яблуні”, „Intermezzo” та повість „Тіні забутих предків”. Проте ця тема йде відразу після окремої теми „Імпресіонізм в українській літературі” (а тема «Модернізм» розпочинається разом із вивченням творчості І. Франка). Ми беремо за основу саме програму для профільної школи.

Вона передбачає таке змістове наповнення теми: «Краса рідної землі, гармонія людини і природи. Поєднання фантастичного та реального у творі.

Поезія народних звичаїв, вірувань, обрядів, їх вплив на життя гуцулів. Система образів твору. Образи-символи як засоби індивідуалізації героїв. Самобутність модерної поетики повісті. Кохання Івана та Марічки, їхнє світовідчуття і світоуявлення. Ідея незнищенності духовного начала в житті. Фольклорне тло твору. Образи. Художньо-стильові особливості повісті. Значення творчої спадщини М. Коцюбинського для розвитку української літератури, її роль у загальноєвропейському контексті».

Авторка календарного планування з української літератури в 10 класі (за підручником О. Слоньовської, Н. Мафтин та Н. Вівчарик (Київ, 2018)) О. Крутоусова пропонує виділяти 3 уроки на вивчення твору, зокрема такі теми:

- «М. Коцюбинський. Життя і творчість. Світ Гуцульщини в повісті "Тіні забутих предків"»;
- «Єдність буття людини і природи, картини життя і праці гуцулів, відтворення їхнього світогляду і світовідчуття в повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків"»;
- «Карпатські Ромео і Джульєтта, або вічна тайна кохання. (Образи Івана й Марічки в повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків")» [19].

Підручник з української літератури для 10 класу В. Пахаренка в цій частині (розділ «Модернізм») побудований так:

1. Імпресіонізм в українській літературі.
2. Михайло Коцюбинський [життя і творчість].
3. „Тіні забутих предків”.

Автор іншого підручника В. Борзенка акцентує на неоромантичній основі повісті «Тіні забутих предків»: «Прикладом неоромантичного підходу до дійсності є повість Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». Письменник розповів незвичайну історію щирого і вірного кохання на тлі вічних метаморфоз загадкової і могутньої природи» [6].

3.2. Краса рідної землі, гармонія людини й природи

Тема гармонії людини й природи в повісті «Тіні забутих предків» є центральною і визначальною. У Михайла Коцюбинського природа — це не декорація для подій, а повноправний, могутній і живий персонаж, який дихає, відчуває і керує долями людей.

Світогляд гуцулів у повісті — пантеїстичний (ототожнення Бога і Всесвіту). Для героїв світ не поділяється на «живе» і «неживе». Камінь, річка, ліс, хмари — усе має душу. Гори «дихають», Черемош «сердиться», ліс «манить». Відповідно, М. Коцюбинський постійно використовує уособлення: «Вітер грав у трембіти», «гори цвіли вогнями», «річка блищала лускою».

Повноправними дійовими особами повісті є міфічні істоти: нявки, щезники, чугайстир — це не вигадка, а продовження природи. Це ліс і гори, які набрали людської подоби. Гармонія полягає в тому, що гуцули співіснують із цими істотами (Іван розмовляє з щезником, танцює з чугайстиром), бо вони є частиною одного світу.

Усе життя героїв підпорядковане порам року (вихід на полонину, зимівля, свята). Іван не боїться лісу, він почувається там як удома. В дитинстві він втікав у ліс, щоб «послухати його мову». Промовистою є й ідеальна гармонія Івана й Марічки: їхнє кохання зображене як природне явище; вони росли, як смереки, — вільно й чисто; їхні почуття не затьмарені цивілізацією чи користю.

Гармонія душі та світу у творі передається також через музику. Коли Іван грає на флюярі (сопілці), він не придумує мелодію сам. Він «перекладає» мову гір, вітру та лісу на людську музику. Це найвищий момент єднання — коли людина стає голосом природи. Марічка складає коломийки так легко, як «сіє» їх, наче квіти. Пісня ллється з неї природно, як вода з джерела.

М. Коцюбинський оспівує красу Карпат, широко використовуючи імпресіоністичний пейзаж, всю палітру кольорів і звуків. Пейзажі змінюються миттєво. Автор показує красу полонини, «синіх гір», «срібного молока туманів». Ця краса буває і ніжною, і грізною. Гори зображені як вічні велетні,

що дарують людині відчуття свободи. На полонині Іван відчуває себе ближче до Бога і сонця. Краса природи буває руйнівною (повінь, гроза), але гуцули приймають це як належне. Смерть Марічки у водах Черемошу — це трагедія для Івана, але для природи — це просто повернення води до води.

Кохання Івана й Марічки – повна природна гармонія, зруйнована її смертю. Коли Іван одружується з Палагною, ця гармонія так і не з'являється. Палагна сприймає природу споживацьки (як худобу, сіно, прибуток) або забобонно (ворожіння). Це світ «мертвий», бездуховний. Іван знову знаходить гармонію лише перед смертю. Почувши голос Марічки (поклик природи), він іде в ліс. Його смерть — це не кінець, це остаточне злиття з природою, повернення до витоків.

У повісті «Тіні забутих предків» краса землі та гармонія людини з нею є мірилом духовності. Хто чує природу (Іван, Марічка) — той живе по-справжньому, духовно багатий. Хто глухий до неї (Палагна) — той живе лише тілесно, дбаючи про матеріальне. М. Коцюбинський стверджує: щастя можливе лише в єднанні з природою, у розумінні її вічних законів життя і смерті.

3.3. Поєднання фантастичного та реального

Для глибокого опрацювання питання «Поєднання фантастичного та реального» у повісті «Тіні забутих предків» важливо показати учням, що у свідомості гуцулів ці два світи не розділені стіною. Фантастика для них — це частина побуту.

На наш погляд, корисно під час уроків на цю тему використати 1-2 з 5-ти інтерактивних методів, які допоможуть учням «відчути» це поєднання.

1. Рольова гра-дослідження «Два погляди» (Окуляри Етнографа vs Окуляри Мольфара).

Мета: Навчити розрізняти реалістичне (етнографічне) та міфічне пояснення одних і тих самих подій.

- Хід вправи:

Клас ділиться на дві групи: «Етнографи» (науковці, реалісти) та «Гуцули-містики» (носії міфологічного мислення).

Вчитель пропонує для аналізу конкретні сцени. Кожна група має пояснити подію зі своєї позиції.

Подія у творі	Пояснення «Етнографів» (Реальність)	Пояснення «Містиків» (Фантастика)
Смерть худоби на полонині	Хвороба, напад хижака, поганий корм.	Це витівки злого духа (Маржиника) або наврочив сусід.
Іван бачить Нявку	Іван виснажений, у нього галюцинації від горя та самотності.	Марічка стала Нявкою і прийшла забрати коханого.
Юра розганяє хмари	Просто збіг обставин, вітер змінився сам.	Юра — могутній мольфар, він магією керує стихією.

- **Висновок:** У повісті ці дві правди існують одночасно.

2. Метод візуалізації «Карта світів».

Мета: Візуально зобразити, як фантастичні істоти вплетені в реальний ландшафт.

- **Матеріали:** Великий ватман, де намальовано схему локацій повісті: *Село — Річка Черемош — Ліс — Полонина*.
- **Завдання:** Учні отримують стікери із зображенням міфічних істот (Чугайстир, Щезник, Нявка, Арідник) та реальних людей (Іван, Палагна, вівчарі).
- **Хід справи:**

Потрібно розмістити персонажів на карті у місцях їхнього перебування.

- *Результат:* Учні побачать, що Село — це переважно зона людей (реальне), Полонина — зона перетину (де ватра жива), а Ліс і Склі — зона духів.

- *Проблемне питання:* Чому Іван у кінці твору йде саме в ліс? (Він переходить із зони реального в зону міфічного).

3. Вправа «Детектор міфів» (Робота з текстом)

Мета: Знайти в тексті моменти, де реальне переходить у фантастичне непомітно.

- Хід вправи:

Вчитель зачитує цитату, а учні піднімають картки:

- **Синя картка** — Реальний факт (побут, одяг, природа).
- **Фіолетова картка** — Магічний елемент.
- **Жовта картка (Мікс)** — Поєднання (найважливіша картка).
- *Приклад цитати для Жовтої картки:* «Він (Іван) бачив, як сині дихали гори». (Гори реальні, але те, що вони дихають — міфічне сприйняття).
- *Обговорення:* Чому Коцюбинський не пише «йому здалося, що гори дихають», а стверджує це як факт?

4. Інтерактивний сторітелінг «Інстаграм мольфара»

Мета: Адаптувати міфологічне мислення до сучасного формату.

- **Завдання:** Уявіть, що Юра-мольфар або Іван мають блог. Створіть пост (малюнок + текст) про одну подію, але подайте її через призму магічного реалізму.
- **Приклад поста Юри:**
 - *Фото:* Хмара над горами і ніж, встромлений у землю.
 - *Текст:* «Сьогодні була важка битва з хмарником. Він хотів побити градом нашу пшеницю. Довелося поранити хмару. Бачили, як дощ пішов червоний? То кров хмари. Врятував врожай Палагни. #мольфар #магія #карпати #боротьбазістихією».

5. Дискусійна гойдалка «Суд над Чугайстром»

Мета: З'ясувати роль фантастичних істот — вони добрі чи злі?

- **Ситуація:** У фіналі Чугайстир запрошує Івана до танцю, що призводить до знесилення героя, але водночас рятує його від Нявки (яка може залоскотати).

- **Завдання:** Клас ділиться на «Прокурорів» та «Адвокатів».
 - *Звинувачення:* Чугайстир винен у смерті Івана, бо затанцював його до смерті. Це зла фантастична сила.
 - *Захист:* Чугайстир — добрий лісовий дух, він відволік Івана від смертельних чарів Нявки. Смерть Івана — це його власний вибір піти за голосом Марічки.

- **Результат:** Учні приходять до висновку, що у міфічному світі (як і в реальній природі) немає чіткого добра і зла. Стихія просто існує.

Підсумкова рефлексія: Створення схеми «Сплетена коса»

На дошці малюємо дві лінії, що переплітаються, як коса.

- Одна пасма — Реальність (побут, праця).
- Друга пасма — Фантастика (вірування, духи).

Завдання: На перетинах ліній написати імена героїв, які живуть в обох світах одночасно (Іван, Палагна, Юра, діти). Це допоможе візуально закріпити ідею нерозривності двох світів у повісті.

Поезія народних звичаїв, вірувань, обрядів, їх вплив на життя гуцулів.

Для глибокого розкриття цього питання варто відійти від сухого переліку етнографічних деталей. Потрібно дати учням відчуття краси (поезії) та важливості цих обрядів для гуцулів, показати, що для них це не забобони, а спосіб співіснування зі світом. Для цього можна обрати кілька шляхів.

Щоб краще зрозуміти «поезію» звичаїв, їх треба побачити і почути. Варто переглянути фрагменти фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків» (сцени: «Одягання в ярмо на весіллі», «Похоронні ігри»).

Запитання до учнів: Як режисер передав магію моменту? Які кольори переважають? Чи так ви уявляли цей обряд, читаючи книгу?

Доречно окремо прослухати запис трембіти, дрімби, флюяри, прочитати уривок про гру Івана на флюярі під відповідний музичний супровід.

Для глибшого розуміння значення обрядовості у творі доречно використати *роботу в малих групах «Етнографічна експедиція»*. Клас ділиться на групи, кожна досліджує певний аспект життя гуцулів у повісті:

- *Група 1: Календарні обряди.* (Святвечір, запрошення бурі до столу, ворожіння на Андрія).
- *Група 2: Сімейні обряди.* (Весілля, похорон з іграми та сміхом — «грушка»).
- *Група 3: Трудові звичаї.* (Вихід на полонину, розпалювання «живої ватри», виготовлення будзу).
- *Група 4: Магічний захист.* (Як відганяли град, навіщо потрібен мольфар, замовляння).
- **Результат:** Створення ментальної карти або презентації.
Для розуміння світогляду доречно застосувати аналітичні методи.
Наприклад, кола Венна «Двовір'я».
- *Завдання:* Накреслити два кола, що перетинаються: «Християнство» і «Язичництво».
- *Аналіз:* Знайти у творі моменти, де ці віри змішані.
- *Приклад:* Іван молиться Богу, але вірить у щезника; на Святвечір (християнське свято) годують худобу і кличуть стихії (язичництво); похорон (християнський обряд) супроводжується іграми (язичницька тризна).
- *Висновок:* Гуцули створили унікальну гармонійну віру, де Бог і природа — єдині.

3.4. Система образів твору. Образи-символи як засоби індивідуалізації героїв

Для аналізу системи образів повісті «Тіні забутих предків» у 10 класі, на наш погляд, найкраще застосувати підхід, який дозволить учням не просто характеризувати героїв, а досліджувати їх як символи та психотипи. Одним із варіантів досягнення цієї мети є застосування технології роботи в малих групах.

Потрібно поділити клас на 4 групи, кожна з яких отримає специфічне завдання («кейс») та творчий інструмент для презентації.

Група 1. «Діти природи» (Аналіз образів Івана та Марічки)

Мета: Дослідити духовну частину кохання та зв'язок героїв з естетикою природи.

- *Ключові питання для обговорення:*

1. Чому автор називає Івана та Марічку «дітьми природи»? Знайдіть цитати, де вони порівнюються з деревами, птахами чи стихіями.

2. Яку роль відіграє музика (флюяра) та пісня (коломийка) у їхньому спілкуванні? Чому їм не потрібні були слова?

3. Чи могла ця пара бути щасливою в шлюбі й побуті? Чому їхнє кохання мусило залишитися «вічним» лише через смерть?

- *Творче завдання: «Символічний портрет»* Створіть візуальну схему або колаж (на папері чи дошці), де Іван та Марічка складаються не з рис обличчя, а з природних елементів (смереки, потік, пісня, зорі). Поясніть вибір кожного символу.

Група 2. «Люди плоті» (Аналіз образів Палагни та Юри)

Мета: Проаналізувати матеріальний, «земний» світ повісті та виступити в ролі «адвокатів» негативних персонажів.

- *Ключові питання для обговорення:*

1. Палагна — це зло чи просто звичайна жінка, яка хотіла земного щастя? Чому її дратував Іван?

2. Що спільного між Палагною та Юрою? На чому тримається їхній зв'язок (пристрасть, сила, магія, вигода)?

3. Порівняйте ставлення до природи: як її сприймають Іван/Марічка (як живу істоту) і як Палагна/Юра (як засіб наживи або інструмент влади).

- *Творче завдання: «Судовий захист».* Уявіть, що Палагну звинувачують у зраді та черствості. Підготуйте 2-хвилинну промову на її захист. Аргументуйте, що вона — жертва обставин та байдужості чоловіка.

Група 3. «Тіні потойбіччя» (Аналіз міфологічних істот).

Мета: Визначити роль фантастичних персонажів (Нявка, Чугайстир, Щезник, Арідник) у долі людей.

- *Ключові питання для обговорення:*

1. Хто такі ці істоти для гуцула: вороги, сусіди чи частина природи?

2. *Нявка*: Це душа Марічки чи демон, що прийняв її подобу? Чому вона не має спини? (Символ неживого, пустоти).

3. *Чугайстир*: Чому він, будучи "добрим" духом (полює на нявок), фактично стає причиною смерті Івана (знесилоє його танцем)?

- *Творче завдання: «Досьє на духів» (Бестіарій)* Заповніть картки на кожну істоту: *Ім'я — Сфера впливу — Ставлення до людини — Роль у фіналі твору*. Визначте, хто з них підштовхнув Івана до прірви, а хто намагався врятувати.

Група 4. «Психологи» (Еволюція душі Івана Палійчука)

Мета: Відстежити зміни у внутрішньому світі головного героя протягом життя.

- *Ключові питання для обговорення:*

1. *Дитинство та юність*: Чому Іван був «чудним»? Що давало йому натхнення?

2. *Період «Газди»*: Як змінився Іван після одруження з Палагною? Чому він став байдужим? Чи справді він жив у цей час, чи лише існував?

3. *Фінал*: Чому Іван пішов за голосом Нявки, знаючи, що це смерть? Чи можна вважати його загибель перемогою духу над тілом?

- *Творче завдання: «Кардіограма життя»*. Намалюйте графік, де вісь Х — це етапи життя Івана, а вісь Y — рівень його душевної гармонії (щастя). Позначте найвищі та найнижчі точки (піки і спади) та прокоментуйте їх.

Підсумкова рефлексія (Спільне обговорення)

Після виступів груп можна запропонувати класу спільне проблемне питання: *«Кого у творі більше: живих людей, які мертві духовно (як Палагна), чи мертвих "тіней", які живіші за людей (як Марічка/Нявка)?»*

Такий розподіл завдань дозволить охопити всі пласти твору: романтичний, побутовий, міфічний та психологічний.

3.5. Ідея незнищенності духовного начала в житті

Це питання є філософським ядром повісті. Для 10-класників важливо не просто декларувати цю ідею, а дозволити їм дійти до неї самостійно через аналіз парадоксів твору (смерть як початок, похорон як свято). Одним із методів для досягнення цього результату може бути «Філософське коло» (Сократівська бесіда). Мета – через систему запитань підвести учнів до розуміння, що фізична смерть у творі не є кінцем існування. *Ключове питання:* Чи є фінал повісті (смерть Івана) трагедією?

Хід бесіди.

Учитель: Що сталося з Іваном у кінці? (Він помер).

Учитель: А що сталося з його душею перед смертю? (Він почув голос Марічки, відчув щастя, гармонію, згадав гру на флюїді).

Учитель: Чи був він щасливим, коли жив фізично здоровим життям з Палагною? (Ні, він був «мертвим» духовно).

Висновок: Іван помер для людей, але відродився для вічності. Дух (кохання, творчість) переміг тіло.

Ще одним потенційно успішним методом, на наш погляд, може бути «Символічне рівняння».

Цей метод використовує міжпредметний зв'язок (математична логіка + література), щоб довести парадокс: у світі Коцюбинського сума доданків дає несподіваний результат.

Алгоритм проведення.

1. *Візуалізація.* На дошці великими літерами вчитель пише два незавершені рівняння.
2. *Етап «Гіпотези».* Учні пропонують свої варіанти відповідей (записуємо всі ідеї на дошці).
3. *Етап «Аналіз».* Обговорюємо кожен доданок і виводимо правильний результат.

Рівняння №1 (Матеріальне):

Іван + Палагна = ?

- *Очікувані відповіді учнів:* Сім'я, господарство, багатство, діти (яких не було), зрада.
- *Правильна відповідь за твором:* Порожнеча / Смерть душі.
 - *Коментар:* Попри повну хату добра, це додавання призвело до деградації Івана. Матеріальне без духовного дорівнює нулю.

Рівняння №2 (Духовне):

Іван + Марічка = ?

- *Очікувані відповіді учнів:* Велике чисте кохання, коротке щастя, трагедія, смерть, сльози.
- *Правильна відповідь за твором:* Пісня (Музика / Легенда).
 - *Коментар:* Їхнє кохання народило мелодію, яку Іван грав на флюярі. Коли вони обоє загинули фізично, ця мелодія залишилася жити в горах, у пам'яті людей.
- *Висновок:* Тіло (Іван/Марічка) зникає, але результат їхнього духовного єднання (Пісня) — незнищений.

Ключем до розуміння ідеї повісті є її назва. Слово «тіні» часто сприймається негативно, але Коцюбинський вкладає в нього інший зміст. Тому ще одним потенційно успішним методом вважаємо «асоціативний куш».

Алгоритм проведення.

1. *Центр:* На дошці або ватмані пишемо ключове слово «**ТІНІ**».
2. *Коло 1 (Стереотипи):* Просимо учнів назвати перші асоціації, що виникають (швидкий мозковий штурм).
 - *Записуємо:* Темрява, страх, холод, привиди, щось неживе, ніч.
3. *Коло 2 (Текст повісті):* Просимо знайти або згадати, ким є «тіні» у тексті.
 - *Записуємо:* Предки, традиції, закони гір, минуле, коріння роду.
4. *Коло 3 (Філософський висновок):* Ставимо проблемне запитання: «*Чи може існувати тінь без об'єкта?*» (Ні, тінь — це доказ того, що об'єкт існує, навіть якщо ми його не бачимо, а бачимо лише тінь).

Візуальна схема кластера:

- ТІНІ

- → *Не минуле, а вічне* (Вони керують життям живих: коли сідати вечеряти, як ховати).
- → *Душа народу* (Без цих «тіней»-традицій гуцул перестає бути гуцулом).
- → *Незрима присутність* (Іван відчуває Марічку поруч — вона стала «тінню», але не зникла).

Підсумок для учнів: «Тіні забутих предків» — це не про мертвих. Це про те, що духовне життя попередніх поколінь є фундаментом, на якому стоїть сьогодення. Дух не вмирає, він стає Тінню, яка оберігає нащадків.

Висновки до 3 розділу. Ми розглянули місце повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» у програмах та підручниках з української літератури (рівень стандарту та профільний). Твір вивчають у 2 семестрі 10 класу, коли учні вже мають достатні знання для глибокого аналізу художнього твору. За рівнем стандарту на вивчення творчості М. Коцюбинського передбачено 6 годин (в тому числі й огляд українського модернізму загалом), за профільним рівнем — 8 годин; темі передує розгляд українського імпресіонізму (2 год.), а творчість М. Коцюбинського подається як його складова частина (точніше — перший і найяскравіший представник). На обидвох рівнях вивчають твори «Intermezzo» та «Тіні забутих предків». Ми запропонували низку ефективних методів та прийомів для детального вивчення твору в межах програми профільно рівня. Звісно, що це лише орієнтовний набір інструментів. Кожен учитель-словесник може обрати й запропонувати набір інших технік, залежно від особливостей класу, власного досвіду й уподобань. Проте, вважаємо, що здійснене дослідження може стати достатньою базою для підготовки серії якісних уроків на цю тему.

ВИСНОВКИ

Творчість Михайла Коцюбинського в модельних програмах середніх класів Нової української школи представлено нерівномірно. У програмах для 5 класу пропонують вивчення (ознайомлення) з ранніми творами письменника („Хо”, „Харитя”, „Ялинка”), переважно, у вибіркової частині. Програми для 7-9 класів передбачають вивчення оповідання «Дорогою ціною» або новели «На камені», чи й узагалі не включають його творів до програми.

Зважаючи на це, вважаємо, що творчість М. Коцюбинського є недооціненою в модельних програмах НУШ, адже це один із найбільш майстерних авторів малих прозових жанрів в українському письменстві, один із найбільш майстерних імпресіоністів української літератури. Останнє, щоправда, частково пояснює незначну присутність його літературної спадщини в модельних програмах: рецепція імпресіоністичного письма потребує певної підготовки, воно не завжди легко читається й сприймається юними читачами, більш схильними до лінійних сюжетно-композиційних структур.

Повість «Тіні забутих предків» передбачена для вивчення в 10 класі – як рівня стандарту, так і профільного рівня. Такий різнобій у підходах до вивчення творчості Коцюбинського у 5-9 класах вставить перед учителем-словесником 10 класу певну проблему, адже учні приходять з різним рівнем знань, а то й узагалі не знайомі з творчістю Михайла Коцюбинського. Це накладає певний відбиток на підготовку та проведення уроків на ці теми – залежно від того, які модельні програми учні опанували в попередніх класах.

Для опрацювання тих чи тих питань, запропонованих у програмах та підручниках, ми рекомендуємо різноманітні сучасні технології та методи, які, на наш погляд, будуть ефективними при вивченні твору у 10 класі закладу загальної середньої освіти. Наприклад, для опрацювання питання «Поєднання фантастичного та реального в повісті „Тіні забутих предків”» пропонуємо застосувати рольову гру-дослідження «Два погляди» (Окуляри Етнографа vs

Окуляри Мольфара), метод візуалізації «Карта світів», інтерактивний сторітелінг «Інстаграм Мольфара», дискусійну гойдалку «Суд над Чугайстром», вправу «Детектор міфів».

Для розгляду питання «Поезія народних звичаїв, вірувань, обрядів, їх вплив на життя гуцулів» пропонуємо активно залучити відповідні уривки з однойменного фільму, знятого Сергієм Параджановим. Крім того, на наш погляд, ефективними тут може бути робота в малих групах «Етнографічна експедиція», кола Венна «Двовір'я» тощо.

Одним із методів роботи над аналізом образів-персонажів повісті може стати „кейс-метод” з творчими завданнями. Для розгляду питання «Ідея незнищенності духовного начала в житті», що є філософським ядром повісті, ефективними будуть методи «Сократівська бесіда», «Символічне рівняння» та «Асоціативний куш».

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Kotsyubinsky Museum. Крим у житті М.Коцюбинського. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=dLvKDRtvQUM> (Дата звернення: 13.10.2025 р.).
2. TheOwnerOfSitch. Тіні забутих предків HD фільми Українською. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jLqEcaJ6p9s>. (Дата звернення: 22.09.2023).
3. Агеева В. Апологія модерну: обрис XX віку. Київ : Грані-Т, 2011. 408 с.
4. Архипова В.П., Січкара С.І., Шило С.Б. Модельна навчальна програма «Українська література. 5-6 класи» для закладів загальної середньої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/Navchalni.prohramy/2021/14.07/Mo-del.navch.prohr.5-9.klas.NUSH-poetap.z.2022/Movno-literat.osv.hal/Ukr.lit.5-6-kl.Arkhypova.Sichkar.Shylo.14.07.pdf> (Дата звернення: 15.09.2025).
5. Бондаренко Н. Міфологічний світ повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»: Матеріали до уроків. *Урок української*. 2005. № 8/9. С. 28–31.
6. Борзенко О. Українська література. 10 клас. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3083-ukrlit-10-klas-borzenko-prof.html> (Дата звернення: 01.11.2025).
7. Брюховецька Л. Література і кіно: проблеми взаємин (на матеріалі екранізацій творів М. Коцюбинського). *Дивослово*. 2004. № 9. С. 2–6.
8. Бурашов Г. Український народ у свої легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Київ : Довіра, 1992. 46с.
9. Гнатюк В. Останки передхристиянського релігійного світогляду наших предків. *Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість*. Нью-Йорк, 1981. 61 с.

10. Гончар О. Проблема синтезу мистецтв при вивченні повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». *Дивослово*. 2001. № 2. С. 33-36.
11. Горболіс Л. Народні вірування, звичаї та обряди в повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 9. С. 26–30.
12. Давидюк В. Українська міфологічна легенда. Львів : Світ, 1992. – 86 с.
13. Демчук О. Загадка дійових осіб у новелі «Intermezzo» М. Коцюбинського. *Українська мова та література*. 2000. № 2.
14. Єрмоленко С. Народописенний паралелізм і слова-символи. *Українська мова і література в школі*. Київ, 1983. № 11.
15. Заболотний В., Заболотний О., Слоньовська О., Ярмутьська І., Українська література. 8 клас, 2025. С. 103. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/2964-ukrainska-literatura-zabolotnyi-8-klas-2025.html> (Дата звернення: 23.06.2025 р.).
16. Заболотний О., Слоньовська О., Ярмутьська І. Модельна навчальна програма «Українська література. 7 – 9 класи для закладів загальної середньої освіти, 2023. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення: 14.09. 2025).
17. Завісяк А. Імпресіонізм у творчості М. Коцюбинського. *Українська мова та література*. 2000. №2.
18. Іванов Л.Д. Про місце М. Коцюбинського в світовій літературі. *Калениченко Н.Л. У вінок Михайлу Коцюбинському*. Київ : Наук. думка, 1967. С. 5-19.
19. Календарне планування з української літератури 10 клас. На урок. Освітній проект. URL: <https://naurok.com.ua/kalendarne-planuvannya-z-ukra-nsko-literaturi-10-klas-245658.html> (Дата звернення: 12.09.2025 р.).

- 20.Ковалів Ю. Історія української літератури : кінець XIX – поч. XXI ст. : Підручник : У 10 т. Т. 2: У пошуках іманентного сенсу. К. : ВЦ „Академія”, 2013. 624 с.
- 21.Коцюбинський М. Твори : У 7 т. К. : Наук. думка, 1975. Т. 7. 415 с.
- 22.Коцюбинський М. Твори в трьох томах. Том третій. Київ: Дніпро, 1979. 376 с.
- 23.Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посібник. Друге вид. Перероб. і доп. Київ: Знання. 2008. 423 с.
- 24.Кузнецов Ю. Імпресіонізм в українській прозі кінця XIX – початку XX ст.: проблеми естетики і поетики. Київ : Зодіак-Еко, 1995. 304 с.
- 25.Кузнецов Ю. Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз : монографія. Київ : Либідь, 2021. 160 с.
- 26.Кузнецов Ю. Поетика прози М.М. Коцюбинського. Київ : Наук. думка, 1989. 265 с.
- 27.Кузнецов Ю.Б., Орлик П. І. Слідами феї Моргани: Вивчення творчості М. М. Коцюбинського в школі. Посібник для вчителя. Київ : Рад. шк., 1990. 208 с.
- 28.Левчук Л. Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика: навч. посібник, Київ, Либідь, 2002, 255 с.
- 29.Лесин В., Літературознавчі терміни: Довідник для учнів. Київ: Рад. школа, 1985. 251 с.
- 30.Лімборський І. Михайло Коцюбинський і світовий літературний контекст. *Українська мова і література в школі*. 2002. № 2. С. 54–57.
- 31.Літературознавчий словник-довідник. 2-ге вид., випр., допов. Київ: Академія, 2007. 751 с. (Nota bene).
- 32.Міфологічний бестіарій України: Хто такий Щезник. URL: <https://volnarez.com.ua/mifologichnij-bestiarij-ukra%D1%97ni-xto-takij-shheznik/> (Дата звертання: 06.10.2023).
- 33.Мовчан Р. та ін. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів 10–11 класи (рівень стандарту). URL:

- <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2018-2019/ukr.lit.-10-11.-riven-standartu.docx> (Дата звернення: 12.10.2025).
34. Могилянський М. «Тіні забутих предків». *Україна. Наука і культура*. Видання АН України. Т-во «Знання» України: Ред. кол. О. Сергієнко (гол. Ред.) та ін. КИЇВ, 1966. Вип. 25. 1991. С. 346–349.
35. Пасічник Є. Кіномистецтво на уроках української літератури (про фільм С. Параджанова). *Дивослово*. 1997. № 5/6. С. 42–46.
36. Пасічник Є. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах : навч. посіб. Київ : Ленвіт, 2000. 384 с.
37. Поліщук Я. І ката, і героя він любив...: Михайло Коцюбинський: літературний портрет. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 304 с.
38. Приходько Л. Вивчення повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків": 10 клас. *Українська мова і література в школі*. 2004. № 6. С. 29–32.
39. Проект «Книга, яка надихнула Кіно» М. Коцюбинський «Тіні забутих предків». Муніципальна бібліотека ім. А.Добрянського. URL: <http://www.dobrabiblioteka.cv.ua/ua/news?id=1248641> (Дата звернення: 12.08.2025).
40. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. Між ідеєю і формою. Що таке „Молода Муза”? Дрогобич : Видавнича фірма „Відродження”, 2009. 502 с.
41. Станісеви́ч Є. Михайло Коцюбинський. Українська література в іменах. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=DjoCYaQoNBM&t=417s> (Дата звернення: 14.05.2025).
42. Токмань Г. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. Київ : ВЦ "Академія", 2012.
43. Фасоля А. Читацький шлях до "Intermezzo" і "Тіней забутих предків" (Матеріали до уроків у 10 класі). *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 10–15.

44. Хоткевич Гнат «Тіні забутих предків». *Українська мова та література*. 1997. Число 47 (63). С. 4–7.
45. Черненко О. Імпресіонізм повісті Михайла Коцюбинського «Тіні забутих предків». *Дивослово*. 1999. № 9. С. 5–9.
46. Чопик Р. На верховині слова. *Усе для школи*. Українська література. Михайло Коцюбинський. Київ – Львів: «АртЕк», 2001. С. 27 – 31.
47. Шекерик-Доників П. Похоронні звичаї й обряди в селі Головах Косівського повіта. Етнографічний збірник. Львів, 1912. Т. 32. С. 252–288.
48. Шуляр В. Художній світ Михайла Коцюбинського: (Система уроків. 10 кл.). *Дивослово*. 2003. № 1. С. 49–54.
49. Шухевич В. Гуцульщина. Львів, 1902. Ч. III.
50. Як Володимир Гнатюк та Михайло Грушевський Михайла Коцюбинського в Карпати заманювали, і що з того вийшло. Фотографії старого Львова. URL: <https://photo-lviv.in.ua/yak-volodymyr-hnatiuk-ta-mykhaylo-hrushevskyy-mykhayla-kotsiubynskoho-v-karpaty-zamaniuvaly-i-shcho-z-toho-vyyshlo/> (Дата звернення: 14. 04.2025).
51. Яценко Т. О., Пахаренко В. І., Слижук О. А. та ін. Модельна навчальна програма «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (у редакції 2023 року). URL: https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku?__cf_chl_tk=8GoDleBc4E0R7IcInevO3Gh3j9PF4TigRLz85IUHg9A-1764353353-1.0.1.1-OeD9_EfuPPBRC62FT2GtQrXg_z8AMXHOKT20S0_8wwc (Дата звернення: 16.09.2025).
52. Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О., Тригуб І. Модельна навчальна програма «Українська література. 7 – 9 класи для закладів загальної середньої освіти, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita>

osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku (Дата звернення: 14.09. 2025).

53. Яценко Т., Пахаренко В., Слижук О., Тригуб І. Модельна навчальна програма «Українська література. 7 – 9 класи для закладів загальної середньої освіти, 2024. URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/modelni-navchalni-programi-dlya-5-9-klasiv-novoi-ukrainskoi-shkoli-zaprovadzhuyutsya-poetapno-z-2022-roku> (Дата звернення: 19.09. 2025).